

Валерій ПОЛЯКОВ

БУСОВЕ ПОЛЕ

Роман-казка

I

Землею мчать тисячоліття,
Життя людини – то лиш мить!
Колись ми знали лихоліття,
Були і радість, і блакить
Над головами. Першоцвітом
Буяли грози, цвів каштан...
Туманом часу все покрито,
І щез без сліду Бусів стан.
Вождя імення далеч стерла,
Понад курганом час летить.
Лиш мова наша ще не вмерла,
В устах нащадків ще звучить!

ПРОЛОГ

Роки, мов слимаки, повзуть поволі над невеличкими поселеннями, розкиданими у прихованих затоках. Одне покоління вмирає, народжується інше. Коли хтось із старих, що полюбляють грітися на сонечку, заводить оповідку про давні часи, дітлахи сприймають її, як казку. Та вже й дорослі не вірять у ті старечі теревені. Дійсно, яке кому діло до того, що минулося бозна-коли? Може, було, може й ні! Що з того, що їхні пращури мали великі міста й своїх царів? Адже нині все те поросло зіллям часу. Світом правлять греки, римляни й ще бозна-хто. А їм, останнім синам древньої Трої,

залишається тільки ховатись у нужденних оселях й ловити нишком рибу біля берегів. Так постановили боги! Що тут можна вдіяти? Хто сильний та дужий – той і правий!

Хатина вождя, або, як кажуть расени-троянці, князя, мало відрізняється від хижок його підданих. Її зліплено з каменюк, сяк-так скріплених глиною. Зверху крита тесом. Одягом князь також не відрізняється: дерев'яні сандалії на ремінцях, потерта стара сорочка до колін, такі самі старезні, теж до колін, штани. Тільки й того, що на голові, як знак влади, – бронзовий обруч, що стягує волосся. Односельці, вони ж – піддані, волосся підв'язують шкіряними ремінцями або просто ганчір'яними стьожками.

В хижі князя зібралось кілька старійшин. Вони сидять колом на вичовганих баранячих шкурах. Князь звертається до одного з дідів:

– Перекажи нам ще раз дещо з найстаріших легенд, хто ми й звідки! Для початку спом'янемо старі віки, тоді поговоримо про нові справи. Так воно буде доладніше!

Дід сидить, неквапливо перебирає дерев'яні чотки. Тоді починає оповідати тихим, ледь надтріснутим голосом:

– Прадіди прадідів наших казали так: тисячі років минуло відтоді, коли були ми великим народом. Тоді на тих землях, що зараз завдяки грекам звуться Африкою, Європою та Азією, людей не було. Самі звірі володарювали там. Так само й на тому материку, що розкинувся за Західним океаном. Люди жили лише на великому острові що ніби розтинав цей океан навпіл і звався Атлантида. Мешканці Атлантиди множилися, бо не знали ворожнечі та голоду. От з плином часу й стало їм тісно на землі предків. Тож почали вони селитися по

берегах материків. Вік од віку ті колонії росли й міцніли. Все далі від моря йшли загони мисливців. І все більше поселенці забували матір свою – Атлантиду. На Внутрішньому морі вірними старій державі були лише дві колонії – Етрурія та Троя. То було за часів останнього царя Атлантиди – Нееф-Туна. Кажуть, був він великим магом. Звідкілясь із небесних глибин навіть прилітав до нього вогнедишний дракон. З тим драконом були вони, як друзі! – Старий замовк, щоб перевести подих.

– Та от в одну мить Атлантиди не стало! Вогненна гора впала з неба прямо на острів. Океан здибився горами хвиль, що змивали з материків усе живе. Кілька разів обійшли ті хвилі навколо світу. І змінився світ! Лиш де-не-де zostалися живі люди та звірі. Віки минули, поки люди знову почали збиратися у племена й будувати поселення. Та про матір-Атлантиду ніхто вже не пам'ятав. Лише в нас, расенів, та ще у наших братів – етрусків, збереглося кілька легенд. Одначе мало хто їх зараз пам'ятає, а ще менше в них вірять!

В хижі вождя запала мовчанка. Старий князь поволі обернувся й дістав невеличку дерев'яну скриньку, обкуту сріблом.

– Останнього разу, як ходив я до греків у Ольвію, зустрівся мені там один етруск, купець. Він помирав від старості й знав, що помирає. Довго ми з ним розмовляли... І дав він мені великий скарб, що передавався у його сім'ї від батька до сина, із століття у століття. Той купець був останнім у своєму роду. От і віддав мені цю скриньку.

Князь відкрив скриньку і дістав з неї сувої пергаменту.

– Це – малюнки землі. Їх зроблено ще в Атлантиді, а наступні покоління перемальовували їх знову й знову.

Ось дивіться: це – теперішня Африка, ось – Європа, Азія. А це – ті землі, про які зараз ніхто не відає. Оце – Західний материк, що простягся від північних крижаних полів до південних. Так-так! Тут є й описи! На півдні, за Африкою, якщо пливати кораблем далі, знову стає холодно й крига сковує океан, як на півночі. Бачите, малюнок землі, що на далекому півдні спить, укрита льодяним панциром, як землі вікінгів на півночі.

Ось величезний острів, який лежить у тому океані, що шумує між Західним материком та Азією. А це, дивіться! – Князь обережно розгорнув новий сувій пергаменту, – Атлантида! Звідси пішли пращури наші.

Старійшини довго розглядали пожовклі шерхтливі сторінки. Хтось знову подав голос:

– А де край світу? Де живуть боги?

Відповів той, що розповідав про землю предків:

– Немає краю у землі й моря! Ті, що жили в Атлантиді, знали: земля кругла, немов яблуко чи апельсин. І летить вона між зорями, кружляючи навколо сонця. А сонце – то тільки одна із зірок. Зірок же тих у Безмірі – як піщинок на березі моря. Я чув цю легенду ще у дитинстві від одного старезного чаклуна, який ходив від селища до селища й лікував людей. Тоді я в це не повірив: хіба мало байок розповідають люди! Та тепер, побачивши оце, – він показав на малюнки, – вірю!

– Так само казав мені й той етрус! – підхопив князь. – Отож слухайте й дивіться, старійшини! Ми – нащадки древнього народу Атлантиди, расени та наші родичі – етруски, розкидані по всьому світу, не маємо своєї країни, забуваємо самих себе. Зараз не всі вже навіть розмовляють рідною мовою. Все більше молоді йде до міст, де живуть греки та інші народи, і там самі стають

інородцями. Тож я думаю так: треба нам знайти вільні землі, заснувати свою державу. Триматися мови та звичаїв предків! Проте на далеку путь немає в нас сили. Отже, дивіться!

Князь розгорнув малюнок Європи.

– Всі землі по берегах морів густо заселені. У південних степах та в Азії скрізь живуть дикуни-кочівники. Єдине вільне місце неподалік од нас є лише тут, між Карпатськими горами та великою рікою, яку греки прозвали Борисфеном. Але на малюнках атлантів вона має своє ім'я. Зветься та ріка – Дніпро. Дивіться уважно: отут ліси скінчилися, а далі, аж до моря, де ми живемо, йдуть степи. У степах мешкають кочівники-скіфи. До лісів же їм діла нема. То й хочу я послати у ті краї на розвідни свого молодшого сина із десятком друзів. Хай ідуть ті, у кого ще немає дітей, дітям важко у поході. А жінок своїх нехай беруть із собою. Менше підозр викличе струг, на якому пливуть сім'ї, аніж самі молоді вояки. Та й хлопці будуть обережнішими. А задля безпеки ще дамо їм гарного чаклуна-характерника. Щоб і від хвороби вилікував, і від нечистої сили оборонив, та й від ворога прикрив. Хай розвідають ті землі. Коли ж насправді добре там буде жити, то зберемо родичів наших та й заснуємо нові оселі. Що скажете, старійшини?

Запала довга мовчанка. Озвався один з дідів:

– Завжди наші народи жили біля моря. Що ж робитимемо там, у лісах?

Інший подав голос:

– Багато часу пройде, поки вернуться розвідники. Та чи й вернуться?

Третій додав своє:

– Таж і тут, на морі, нам життя немає!

Радилися й сперечалися довго. Кожен доводив своє. Останнє слово сказав князь, стріпнувши сивим волоссям:

– Що ж! Може, й не одне покоління відійде у інший світ, поки з'явиться ота наша держава. Нова, вільна країна расенів. Та починати цю справу повинні саме ми! Для життя нащадків наших, заради пам'яті наших предків!

Розділ перший

Білі вітрила напнуті, як груди бійця перед двобоєм. Добре пливати проти течії могутньої ріки, коли тебе несе вітер. Хлопці відпочивають од весел. Полягали в затінку вітрил струга. Жінки на носі човна ведуть свої розмови. Біля керма стоїть сам ватажок – Бус. Молодший син князя веде дружину на розвідини нових земель. Йому двадцять п'ять років. Високий, дужий, досвідчений воїн. Русяве волосся виголене навколо голови, а на маківці зібране в чуб, як велить звичай расенівських вояків, що йдуть у бій чи наражаються на небезпеку. Яскраві голубі очі дивляться наче трохи розгублено вдалечінь. Полотняні штани до колін та сандалії в нього такі ж, як і у решти дружинників. Але замість сорочки він завжди носить шкіряну безрукавку. Друзі підсміюються з нього, мовляв, улітку мерзне. Та дарма! Хлопці люблять і поважають за розум свого ватажка, а одяг... Носи, кому що до душі! Не так воно парко під шкірою, як дехто думає. Лоба князь пов'язує червоною хустинкою. Це його звичай. З вуст його ніколи не сходить посмішка, бо таку вже Бус має вдачу – веселун та оптиміст.

Поряд із вождем лежить Гринь – чаклун. Він має вже пів ста зим. Волосся, підбите сивиною, довге – по плечі,

перехоплене шкіряною тасьмою. Біла сорочка з полотна, на якій вишиті магичні символи – аж до п'ят. На ногах у нього куповані у степовиків-кочівників шкіряні чоботи, бо вже, каже, ноги по-старечому крутить од вологи. Він гарний чаклун. Можливо, найкращий. Лікує травами й словом. Знає закляття, що ведуться між чаклунами з давніх-давен, чи не з самої Атлантиди. Може осліпити ворога, накрити струг туманом, щоб не побачили чужі очі. А ще може захистити від нечисті. Там, звідки вони вийшли, на берегах морів вже давно майже немає нечистої сили. А тут, у незвіданих нетрях усе може трапитися...

– Бусе! – Подає він голос. – Ти дивися по малюнках землі, чи далеко ще до тих місць, де маємо кінечну зупинку?

Бус навалюється на стернове весло, виправляючи струг трохи до середини річки. На берегах – ані душі, та хто зна, що там. Коли, бережіть боги, засвистять стріли, думати буде пізно.

– Ось бачиш, – відповідає чаклуну, – правим берегом ідуть пагорби. Скоро між ними з'явиться річка. Там і отаборимося. За кілька днів обстежимо все навкруги, скажімо, на відстань денного шляху.

– А чи вже почнуться ті ліси?

– Хто знає! Малюнки землі виправлялися багато разів. Може, навіть просто із чиїхось переказів. Адже на північ, до варягів, плавають здебільшого самі ли греки. Тож хіба можна чомусь вірити, доки сам усе не побачиш? Можливо, звідти попливемо далі...

Запала мовчанка. Тільки легкий плюскіт хвиль заповнює тишу, та ще трохи скрипить щогла. Десь біля лівого берега кричать-сваряться чайки. Мабуть, натрапили на косяк риби.

Сонце вже схиляється до обрію. Треба шукати місце для ночівлі. Та ось між порослими густим лісом пагорбами та лисою горою ліворуч од них звивається довгождана, стрімка й повновода річка, що бурхливо впадає у Дніпро. Згортаються вітрила, й струг на веслах йде до її гирла. Поволі пропливають зарослі лісом береги. Ніде ні людини, ані звіра. Лише зграйки білосніжних лебедів купчаться у широкій затоці. Та на цих птахів восени не полюють.

– Лебедина річка... Непогана назва! – посміхається Мінь, стерновий.

Шестеро хлопців сидять на веслах. Жінки опустилися під носову палубу. Бус із Авілом і Туном стоїть на кормі. Князь правує, хлопці, напнувши луки, стережуть. Поряд Гринь тихенько бурмоче охоронні закляття. З лівобережжя впадає у річки тихий струмок, достатній для струга, а за ним, на пагорбі, розлігся широкий луг.

Від Дніпра вже далеко, отже, диму стоянки ніхто не побачить. Берегом струмка спроквола, час від часу чухаючи лапою морду, проходить ведмідь – вірний знак, що людей поблизу немає. Ніс струга із шерехом врізається у прибережну осоку. Тихо та мирно навкруги. Чи ж це вже кінець шляху?

Запалав червоним захід. На пагорби опустилися сутінки. Палахкотить багаття, у котлі вариться свіжина. Дичини навкруги багато, хлопці швидко принесли десяток качок та трьох великих зайців. Завтра зранку майже всі підуть на розвідини, тож вечерея має бути ситною.

Бус дістає міх вина, пригощає друзів.

– Що, хлопці? Може, ми вже й досягли мети? Завтра побачимо, що це за земля, що навкруги діється. Піднінемося для початку на найвищі пагорби та добре

розирнемося. А ти, Лесь, легким човником пройдеш угору оцією річкою. До полудня веслуватимеш, як ніщо не завадить, а тоді повернешся.

Може, пройдемо стругом угору Дніпром, проти течії. Тут недалечко впадає із лівого берега іще одна річка. По ній проходить шлях до північних земель, тож для нас вона небезпечна, але обдивитися треба.

Може, як прийде сюди увесь наш народ, саме там і збудуємо ми своє перше справжнє місто.

Зірки обсіли небо. Молодий місяць осява ліс, горби, річку. Бус із Гринем, поки ще трохи видно, поволі йдуть берегом струмка вгору, проти течії. Неначе щось потягло їх на прогулянку.

– Ну як, характернику, чи добра це місцина?

Старий мовчки йде, розглядаючи береги струмка й дерева під крутим високим його лівим берегом. Тоді озивається:

– Місцина добра, та все ж тут є щось... Не знаю... Не люди, не звірі. Але й не нечисть! Бо лихі сили я б одразу зчув. Дивися! Он там, трохи далі, бачиш? Ніби щось плещеться у воді! Підійдемо тихо.

Скрадаючись за кущами верболозу, вони обережно пробираються далі вздовж берега. Тут струмок розливається невеличким озерцем із крутими берегами. Наче нічого не видно. Люди стоять, не шерехнувши й листком. Спокоєм дихає все навкруги.

Так минає, може, й немало часу. Та ось на поверхні озерця з'являється усміхнена дівоча голова у вінку польових квітів. Дівчина дивиться на заляклих з подиву людей за кущами, сміється:

– Князю! Що ти шукаєш тут? Може, мене?!

Слова її якісь дивні, проте люди їх легко розуміють. Гринь шепоче:

– Бус, обережно! Це не людина!

Дівчина знову сміється:

– Авжеж! Хіба ти, чаклуно, ще не зрозумів? Я – русалка! Тут моя домівка. Та виходьте вже до берега. Я вас не зачеплю. То лише для лихих людей ми, русалки, страшні. А ви добрі, я це відчуваю. Йдіть до берега, поговоримо!

Бус першим ступає вперед, розсуваючи кущі. За ним і Гринь підходить до води, про всяк випадок бурмочучи закляття. Русалка, все ще сміючись, звертається до нього:

– Та не треба, не треба, чаклуно! Я ж не бісівського роду. На мене твої чари не діють. Вже ж сказала: не займу вас, бо ви не воїни, не розбійники. Навіть не купці! То ті жадобою своєю страшні усьому живому. Вони б уже звідси не пішли.

– Пробач! – Бус присідає навпочіпки на березі, кроків за три від води. – Ти ж наче людина, та живеш у воді. Говориш наче й не по-нашому, а ми тебе розуміємо...

Русалка лагідно дивиться на нього й відповідає:

– А я все-таки й не людина! Ти не зрозумієш цього. От Гринь, добре поміркувавши, може, й знайде відповідь. Він же чаклун!

Далі проказує до старого:

– Та ти й насправді розумний! Я не знала, що поміж людей ще є такі сильні маги. Добре, що ти йдеш дорогою добра!

– Звідки ти знаєш, – питає Бус, – кого як звати?

– Ваші думки розповідають мені про вас. І хто ви, й звідки, й навіщо тут. Я ж кажу, що я не людина! У нас, лісового народу, як нас звать, є багато старовинних знань та здібностей, які люди або втратили за минулі тисячоліття, або ж просто не мають.

Мало помалу напруження у людей спадає. Бус уже й собі починає посміхатися до русалки. Вони теревенять

поміж собою, як звичайнісінькі молоді люди, які тільки-но познайомилися. Аж до розмови встряє Гринь:

– Слухай, голубонько! Я таки трохи знаю ваше плем'я. Так от, коли вже випала така нагода, скажи, чи немає десь тут когось із ваших, хто добре провіщає майбутнє?

– Майбутнє? Навіщо воно тобі?

– Не про те ти подумала. Просто мені хотілося б знати, чи буде наш народ – расени – щасливим? Чи знайдемо нову Вітчизну? Чи так і будемо безпритульними у цьому світі?

Русалка задумливо дивиться на нього.

– Що ж... Це можу і я. Слушайте!

Вона підпливає впритул до берега, вмощуючись на густих водоростях, як на ліжку. Люди з подивом дивляться на риб'ячий хвіст, укритий крупною срібною лускою, що править їй замість ніг.

Дівчина спирається ліктем на берег, кладе голову на долоню. Другою рукою спокійно перебирає й погладжує водорості. Очі їй затагуються поволокою, дихання майже не чути. Та ось вона починає промовляти тихим, глибоким голосом, який звучить у головах людей наче зсередини.

– Расени! Останні з синів древньої Атлантиди, що не здичавіли після загибелі великого острова! Ваш рід майже такий самий древній, як і мій! Багато тисяч років сплигло, як були пращури ваші володарями світу. Та навіщо згадувати старе? Що було – минулося! Що ж буде далі? Я дивлюся в далечінь. віки минають перед моїми очима. Ось те місце, де ми з вами знаходимося зараз. Тут живуть ваші нащадки. Навіть пагорб, що за вашими спинами, носить твоє ім'я, князю. Це – Бусове поле! Але народ твій вже забув своє коріння. Не пам'ятають, хто вони й звідки.

Лише мова в них ще лишається рідна, расенівська, хоча час і змінив її безжально. А чи щасливі вони? Щастя – то мара! Завжди хтось почувається щасливим, а інший – безталанним. Все у житті для кожного своє – неповторне.

Голос русалки слабшає й стихає. Вона, знесилена пророцтвом, ніби заснувши, зісковзує хвостом уперед на глибину й зникає під водою.

Бус із Гринем навромацки пробираються між кущами й деревами. Вже зовсім глуха ніч. Перша ніч на новому місці.

Розділ другий

Ранкова буча у становищі вляглася. Майже всі розійшлися на розвідини. Бус із Гринем у супроводі двох хлопців йдуть на північ пагорбами, через ліс. Праворуч між могутніми деревами інколи проблискує Дніпро. Дерева у лісі не ті, до яких вони звикли на морському узбережжі. Дуби, вільхи, берези межуються ялинами та соснами. По ярах густо розрослися ліщина, горобина, калина. А де дзюрчать струмки – верби хияються до землі легкими вітами, мають ними на вітерці, наче жіночим довгим волоссям. Пташиний спів сповнює повітря.

Десь за три години ходьби вийшли до крутояру, що спадає вниз, аж до Дніпрових хвиль. Дніпро тут розділений навпіл великим островом. Там, де кручі відходять кудись на захід, у берег врізалася глибока довга затока. Кілька малих річок витікають із ярів поміж горбами та впадають у затоку чи й просто у Дніпро.

Десь удалині, серед широких луків, добре видно гирло великої річки, що тече звідкілясь із півночі чи то

з північного сходу. Бус уважно роздивляється малюнок землі.

– Ось, дивіться! – звертається він до супутників. – Це та ріка, по якій греки йдуть на північ. Тут нам таборитися незручно: кожен побачить становище. А от якщо всі роди, всі селища об'єднаються та прийдуть сюди, на вільні землі, тоді вже справа інша. Добре місце для справжнього міста!

– А з чого те місто будувати? – подає голос Авіл. – Диви, скільки ми пройшли, а каміння ніде не бачили!

– То й що? А ліс тут який! – відгукується Бус. – Глянь сюди!

Він підходить до могутнього, майже у два охвати, дуба, плескає по ньому, немов пестячи дерево.

– Постав із таких дерев частокіл, то й навіщо те каміння!

– Таж дерево, воно дерево і є! – не здається Авіл. – Розпали добряче вогнище – то й по частоколу!

– А навіщо ж тоді стріли гострі? Щоб підпускати ворогів під самі стіни фортеці?

– От що! – втручається Гринь. – Коли ще все те буде, не знаю, а в нас зараз своїх справ доволі. Дивися, княже, уважно, запам'ятовуй. Місцина й справді добра. Як поставити частокіл по крутоярах, той не приступить ворог. А поки що нам треба свої розвідники провадити. Якщо з усіх боків від становища все добре, то мусимо отаборюватися на зимівлю. А тепер вертаймо до жінок, до струга. Що там інші розвідники скажуть.

– Правду кажеш, характернику! – озивається Бус. – Ходімо, хлопці. Але вздовж берега не підемо. Хай дорога буде довша, та більше побачимо. Перейдемо оцей великий яр, а там подамося... – він прикидає на око напрямок – ... точнісінько на сонце. Там вийдемо десь до своєї річки, а вже її берегом спустимося до табору.

Вервечка розвідників іде за ватажком. Дном яру розляглося велике, хоч наче й неглибоке, болото, що неприємно чвакає під ногами. Берегами, куди не глянь, повнісінько козячих слідів. Та й самі полохливі тварини повсякчас з'являються між дерев. Хлопці раз по раз хапаються за луки й стріли.

– Не здумайте стріляти! – застерігає їх Гринь. – Звідси тягти на плечах до становища козу, то й потом зійдеш! А ми ж у розвідці, не на гулянці. І взагалі, пам'ятайте: дарма звірину ніколи не чіпай. Їй теж життя любе.

– Справді, хлопці, – підтримує старого Бус, – не хапайтеся за зброю. А кіз тут таки багато. Назвемо це місце Козячим болотом.

Хлопці люблять свого ватага, тож ідуть спокійніше, не звертаючи на дичину уваги. Його слово для них – закон.

Нарешті болото закінчується. Яруга розходиться широким видолинком, що перетворюється у відлогу рівнину, зарослу лісом, яка тягнеться аж ген у далину.

Вже по обіді, коли сонце почало хилитися на захід, гурт виходить до річки. Бус плеще пригорщами воду на розпашіле лице та груди.

– Скоро на місці будемо! Зараз поздовж берега йти буде легше, – радісно каже він, втираючи мокре обличчя хустиною й знову пов'язуючи нею голову. Аж раптом напружується й починає дослухатися до чогось, чого ще не встиг почути жоден із друзів. Застережно піднімає руку. З-за закруту річки впливає легкий човник. Тихо йде за течією. Човняр злегка веслує одним веслом. Одіж на ньому знайома.

– Гей, Лесь! – кричить Бус. – Вертай до берега!

Човник підпливає, й молодий весляр, посміхаючись, вискакує на золотавий береговий пісок. Усі раді, немов

не бачилися хтозна скільки. Навіть кущі верболозу по берегах якось особливо привітно гойдають вітами.

– Ну, що бачив, розповідай скоріше! – допитується друга князь.

– Все добре, – відповідає юнак. – Ніде ані сліду людського! Звірів же – море навкруги! От я не втримався, вполював... – Він витягає з човника забиту лісову козу, гладить пухнасту грудку та мордочку. – Красива яка! Аж жаль бере, що вбив.

– А з річкою як? – питає Бус.

– З річкою все добре. Вона не така довга, як здається, коли входиш до її гирла. Недалеко звідси вона звертає на північ, далі тече майже без закрутів. Годин за дві плавби звідси – розтікається болотами та струмками, так що й човником важко пливти, й пішки не пройдеш, загрузнеш. То воно й виходить, що до нашого стану без корабля хіба що з півночі підійти можна. Що, до речі, ви там бачили?

– Ввечері біля вогнища, як усі зберуться, розповім. Аби ж і в інших розвідників були такі ж гарні новини!

Невдовзі молодь збирається, йде берегом. Гринь сідає у човен й тихенько пливе за ними. Піщаний пляж закінчується, підіймаються глинисті урвища, поточені норами берегових ластівок. Самі маленькі пташки в'ються понад водою, мов рій комашні. Аби не лякати їх, хлопці обходять верхом крутояру, витоптуючи у чагарях першу стежину.

Так, у розвідинах, пройшло три дні. Нарешті всі зібралися до табору. Над станом в'ється легкий димок. Жінки пораються біля великих казанів. Їжу готують на всіх, разом же сідають до столу. Хлопці вже почали копати ями під землянки, рубати ліс та тягати на сонце колоди, аби підсихали. Навпроти стану, через струмок, піднімається крутий схил. На його вершечку де-не-де

ростуть дерева. На наймогутнішому дубові вже встигли зробити оглядову вежу, й з неї не злазить вартовий. Лише за кілька днів становище починає скидатися на поселення.

За вечерею всі посідали колом поміж трьох високих вогнищ. Незвиклі до таких розкошів як м'ясні страви, всі швидко понаїдалися й, ситі, дрімають собі, слухаючи розповіді розвідників. Новини дуже втішні. На півдні, за річкою та лисою горою, яку вже так і називають – Лиса, простяглися неосяжні надбережні заливні луки, переміжені гаями. Далі від берега йдуть порослі лісом пагорби. На захід тягнуться невідь-куди споконвічні ліси, повні дичини. На півночі вже побував сам Бус. Місцевість йому дуже сподобалася.: справжні гори, вкриті лісами. За Дніпром розляглися степи із великими та малими озерами. Людей ніде немає й сліду.

Жовтувато-рожеві сполохи тьмяніють на заході. Вечір накриває сутінками перше поселення расенів на берегах могутнього Дніпра.

Дні йдуть. Роботи багато, та ніхто на те не скаржиться. Недарма сюди йшли лиш молоді та дужі. Щоб гарно працювалося, треба й гарно їсти, а їжі (ще й якої!) тут вдосталь усім. Там, по берегах моря, де лишилося їхнє плем'я, м'ясо бачили лише по святах. Тут же один мисливець за день добував припасів на все поселення на дві доби наперед. З сітей витрушують чимало риби, теж незвичної, не морської. Річкова риба аж солодка на смак, добра у ющі й смажена!

Бус працює нарівні з усіма. Дарма що князь: молодий та дужий, а робочих рук не вистачає. Ось і зараз він тягне важезну колоду. У стійбищі, коло будованих землянок його зустрічає Гринь.

– Слухай, княже! Чи не час на уже на розвідини далі, у лісі? Адже ми побачили лише маленький клаптик цієї землі.

– Ти вважаєш, що вже пора?

– Атож! Не підеш же взимку.

– Твоя правда! От тільки роботи багато.

– Роботи тут не на один рік вистачить. А от пізнати навколишній світ треба пошвидше.

– Що ж... Ти, мабуть, правий. Завтра почнемо збори. Хто піде, як твоя думка?

– Ми з тобою, та ще візьми двох хлопців, на ногу легких. Може, треба буде гінця сюди відіслати з якою звісткою. Більше нікого. Хай люди будують житло, готуються до зими. Це зараз найнагальніша робота!

– Добре. Я поміркую, кого взяти.

Того ж таки дня, під вечір, Бус, як завжди із Гринем, пішли до русалки. Усім трьом подобалися ті вечірні розмови. Русалка, видно, вже чекала на них.

– Що, князю, рідко приходиш?

– Роботи в нас багато...

– А, так! Зимівлю зводите?

– Аякже! Зима не за горами. Цієї пори навіть у нас на півдні й то треба ховатися до житла. А тут таки холодніше буде...

– Так. скоро посипле дощем, опадє листя з дерев, а там і сні не забариться. Річки замерзнуть... До речі, ви б сушили рибу на зиму. Зараз я нажену до ваших тенет гарні косяки, бо взимку ж я спатиму. Хто тоді вам допоможе?

– Дякую тобі! Так ми й зробимо. Я надішлю хлопців до тебе.

– Ну а ти, чаклуно, – звернулася вона до Гриня, – чого не приходиш? Чи все ще боїшся мене?

– Чи ти думаєш, я вже такий старий, що й працювати з усіма не здужаю, чи що?

– Та ні, чому ж? Та, може б, навчився од мене чогось?

– Вибач, – старий задумливо дивиться на неї, – скажу тобі правду: наші народи не дуже й товаришують. Отож не можу я себе отак одразу переламати. Я ж не такий молодий, як Бус, старому це зробити важче.

– То добре, що правду кажеш! Підкажу тобі, як знайти того, хто видасться тобі більш гідним довіри. Ні-ні! Я не ображаюся. Ми й насправді занадто різні. Лісовики вам будуть ближчими, ніж ті, хто у воді живе. На суходолі є ще гноми, які селяться у кам'яних печерах. Та вони живуть далеко, аж у горах. Та й взагалі, з ними важко заприятелювати.

– Такі вони лихі?

– Ні, не лихі. Але людей не люблять!

– А лісовики люблять? – подав голос Бус.

– Теж не люблять. Але й не зневажають. Адже у лісового народу немає вояків, розбійників, купців, що любляють усіх дурити. То все – людське! За те вас і не люблять.

– То все так, та ми хотіли побалакати про інше, – каже Гринь. – Нам треба йти на розвідини, у ліси. Чи немає часом там чийось поселень? А як є, то що то за народи?

Русалка на хвилину замислюється.

– Наскільки я знаю, звідси аж до Карпашських гір люди ніде не живуть. Хіба які кочівники десь є. А найкраще ось що: йдіть туди! – Вона показала рукою на північний захід. – Там живе один шанований мудрець із лісового народу. Познайомтеся з ним.

– А як ми його знайдемо?

– Він сам знайде вас, коли побажає. Ви лише йдіть, як я вам показала. І от що... В мене є одна річ. Я подарую її

тобі, князю. Це меч. Меч царів Атлантиди, вашої праматері. Він зроблений із дивовижного заліза, що не ржавіє. Він не тупиться, не гнеться, не ламається. Окрім того, на ньому є могутні чари. Цей меч належав здається, останньому цареві Атлантиди. Всі вони були великими магами. Про це й зараз ходять легенди. Та сталося от що: володар відправив кудись свого сина й дав йому цього меча. Одначе не все робиться, як бажається – син утопив меча в Дніпрі. Моя далека прародичка знайшла його. Відтоді він зберігається у нашій родині. Не знаю, скільки у тому правди, та кажуть, що доки той меч перебуватиме у цій земля, жоден завойовник тут довго не втримається, всі підуть геть, як повінь по весні.

Русалка замовкла. Бус тихо запитав:

– Коли ж то така цінна річ, чому ти хочеш віддати її мені?

– Ти житимеш на цій землі й боронитимеш її. Приходь завтра ввечері, коли закінчите збиратися в дорогу. Я дам тобі меч і ще дещо. А зараз ідіть, вам треба відпочити.

Наступного вечора вони втрюх сиділи під розлогою старою вербою, що вже не одну останню років прикривала русалчине житло. Мову вела господарка:

– То не збийтесь із шляху! А тепер, Бусе, ось тобі меч. Ти гідний володіти ним! Це кажу я! І достеменно знаю, що ти його не осоромиш.

Обережно, обома руками вона подала князю незвичайну зброю.

Той меч мав у довжину більше ніж половину зросту князя. Формою зброя нагадувала кинджал. Лезо біля руків'я мало завширшки з три пальці, а потім звужувалося до малої цятки. Обидві сторони були добре загострені. На руків'ї, кутому із золота, сявав

древній герб Атлантиди – тризуб, символ трьох її засніжених гір, що здіймалися над островом, торкаючись сніговими шапками самого неба. Лезо блищало так, що, здавалося, й золото поруч тьмяніло, ніби Бус узяв до рук сіро-блакитну блискавку.

Зачудовано дивилися люди на витвір невідомого майстра, що помер багато тисяч років тому. Бусові забриніла думка, що таку річ може тримати в руках хіба що хтось із богів.

Спам'ятав їх голос русалки:

– Князю! Нахилися до мене.

Тремтячі губи русалки злегка торкнулися його чола.

– А тепер ідіть! Хай дорога ваша буде легкою! Повернетесь, то знайдете мене тут. Я чекатиму!

Розділ третій

– Слухай, Гриню! Ніяк не можу зрозуміти, навіщо вона те зробила? – Бус обтер лице хусткою й знов пов'язав її на лобі.

Вже другий тиждень вони пробивалися то лісовими хащами, то луговинами на захід, трохи відхиляючись до півночі, як розповіла їм русалка. По малюнках землі було видно, що пройдено десь із чверть шляху до Карпашських гір. Позаду вже кілька важких переправ через повноводі річки. Дикі ліси повні дичиною. Людських слідів дуже мало. Хіба лише де-не-де залишки тимчасових стоянок кочівників. Коли б то так і надалі!

Гринь поправив заплічний мішок. Хода в нього легка, незважаючи на літа й хворі ноги.

– Ти про русалку? Це знак. Всі ті, хто не належить до людського року, бачать його. Пам'ятаєш, як обпік тебе той поцілунок?

Бус пам'ятав. Цілунок русалки був холодний, наче лід, та обпik розжареним металом.

Всі наступні дні Бус не згадував цю подію. Та от зараз він знову відчув на лобі той цілунок. Ніби хтось торкнувся обпеченого місця.

Із іншого краю галявини, котрою вони проходили, почувся свист, і одразу вони помітили невисоку постать – дідуган із довгою сивою бородою махав їм рукою, запрошуючи підійти ближче.

– Це не людина! – визначив Гринь. – Мабуть, хтось із лісового народу. Але нічого, підійдемо.

Довга борода діда, хоч і посивіла, та добре було видно, що раніше мала зелений колір. Взутий він був у личаки, сорочка й штани, схоже, лляні. Без шапки, із довгим, теж зеленавим, волоссям. У руках сучкуватий костур.

– Привіт вам, подорожні! Завітайте до моєї оселі!

Голос у діда міцний та глибокий, із басовими нотками. Бус нерішуче поглядав на характерника. Хлопці, Грись та Мінь, стояли мовчки позаду, підозріло оглядаючись.

– Пробач на слові, – мовив Гринь, – Хто ти й чому запрошуєш нас?

– Я – Лісовик! Оце все – моє! – Обвів рукою навкруги, наче обіймаючи весь ліс. – А чому запрошую? По-перше, у вашого ватажка на лобі я бачу охоронний знак.

Бус мимоволі потер лоба рукою.

– Так-так! Саме про це я й кажу! По-друге, відчуваю: люди ви добрі, тож маю дещо вам розповісти. По-третє, ви вже й так у моїх володіннях. Ну то як? Ідете?

Не чекаючи відповіді, він повернувся й пішов до лісу. Князь перезирнувся із чаклуном і махнув хлопцям рукою. Всі четверо подалися вервечкою навздогін за старим лісовиком.

Вхід до його оселі був ніби велике дупло у старезній вербі. По черзі, назгинці, всі четверо слідом за дідом пролізли усередину. Верба була дуже велика, метрів, може, зо два завтовшки, але те, що мала всередині, вразило людей. Відразу вони втрапили до великої кімнати, що правила й за вітальню, й за кухню. Біля плити клопоталася лісовичка, така ж старенька, як і хазяїн, із зелено-сивим волоссям. Приязно всміхаючись, вона запросила гостей до столу.

Розсілися на широких, міцних дерев'яних лавах. Поки господиня подавала на стіл, люди розглядали житло. Навпроти вхідних дверей були ще одні, зачинені. Вздовж однієї стіни йшли сходи на другий поверх. Вікон не було, та лагідне зеленкувато-жовте проміння лилося неначе од самої стелі. Коли стіл було накрито, лісовичка погукала дітей. Сходишками згори зійшли двоє дорослих хлопців та дівчинка, як на людське око років десяти-дванадцяти. Всі, як і батьки, зеленуволосі, у полотняному вбранні та личаках. Чемно привітавшись, вони всілися за стіл навпроти гостей.

Лісовик наповнив келихи медом, привітав прибулих. Ті також побажали довгих років господарям. Обід був просто розкішним. М'ясні та овочеві страви були приправлені невідомим соусами з грибів та ягід. Запивалося все те медом та пивом.

По обіді, подякувавши щедрій господині, гості на запрошення лісовика перейшли у другу кімнату. Сіли на таких же дерев'яних лавах, але застелених шкурами, схоже, ведмежими. Господар заговорив:

– Що ж, хлопці! Маю дати вам кілька порад. Знаю, чого й куди ви прямуєте. То от що скажу: на північ звідси тягнуться великі болота й непрохідні ліси. На заході скоро стануть гори. Ні туди, ні туди вам іти не слід. Людей у цих краях нема, то нема й вашому

поселенню небезпеки. Це достеменно, бо недарма ж я лісовик, увесь край знаю. От хіба що в горах...

Це щодо людей. А от інші... – він навмисне розтяг останнє слово, – інші є! По-перше, наші – древні племена, лісовий народ: лісовики, водяники, мавки, русалки... Та ще багато різних. Ми, старше покоління, ще хоч якимось, із переказів та легенд пам'ятаємо дещо про старі часи, коли ваші пращури з'явилися до нас із-за моря. Люди жили тоді лише в Атлантиді, а на материках їх ще не було. Ви не дивуйтеся, ми живемо дуже довго, як на ваш відлік. То у нашому народі змінилося всього лише зо два десятки поколінь. Мій прадід ще розповідав про ті часи, коли люди й лісовий народ були друзями. А от молодь наша у ті перекази вже не вірить, бо бачить та знає лиш нових людей. А нинішні людські племена... Це ж просто дикуни! Ще от греки ставляться до нас непогано. А про те, що є ще ви, залишки давнього народу, ми й не знали...

Лісовик підвівся з лави, націдив кожному по бичачому рогу вина. Пригубив свій. Тоді продовжив:

– Так от: наша молодь знає лиш розбійників та вояків. Взагалі, це майже одне й те ж саме. Тож вам можуть дуже й дуже насолити. За всіх одразу. Нас поки ще доволі у тутешніх лісах, хоч загалом наше плем'я вимирає. У інших краях вже зовсім щезли. Тут тримаємося, доки люди не захоплять простір. Та й поміж нас щось не так: у багатьох сім'ях діти не народжуються, в інших – помирають малими. Моя сім'я – рідкісний виняток. Ні чаклунство наше, ні знання не допомагають. То, либонь, доля наша – щезнути з лиця землі.

Він помовчав, дивлячись у куток кімнати

– Справа не стільки в нас, як у древніх племенах. Занадто багато злих сил у цьому світі. То слуги темряви

– перевертні, вовкулаки, упирі... Багато різної гидоти! А ще є й з вашого, людського племені. Ті, що мали здібності до ворожби, та стали на шлях зла, об'єдналися з темними силами. Відьми, лихі чаклуни. Вони люблять селитися тут, у нетрях. Бо серед людей їм немає місця! Навіть дикуни-варвари їх ненавидять. От ти, старий! – звернувся він до Гриня. – Серед людей тебе мають (слухно!) за доброго чаклуна. В тобі й справді багато сил, до того ж ти міцно стоїш на стежині добра. Ти міг би боротися із силами п'тьми, та ніхто не навчив тебе. Бо ніхто з людей вже й не пам'ятає справжньої магії. Ти не знаєш навіть зовсім простих речей. Дивись!

Лісовик витяг перед собою праву руку. На долоні в нього раптом спалахнув яскравий вогник, що затопив кімнату білим світлом. Далі вогник перетворився на пахучу троянду, потім – у мишеня, яке танцювало на задніх лапках, тоді – у глиняний келих з вином. Лісовик промовив над ним:

– Сила рослини, сила тварини, сила води та сила від глини! – Подав келих Гриневі.

– На, випий! Я беру тебе своїм учнем! Якщо ти, звісно, згоден. А цей напій додасть тобі здібностей, а заодно трохи продовжить твоє життя, підлагодить здоров'я. Ти, бач, вже в літах, а вашому роду ой як потрібна буде твоя голова! Ще й на довгі роки. Це я відчуваю.

Згодом, як пройдеш мою науку, шукатимеш серед одноплемінників здібних хлопців та приводитимеш до лісового народу. А найздібніших – до мене! Навчимо.

Гринь перекинув келих. Вино було терпким, із незвичним приємним запахом якихось трав. Тепла хвиля огорнула тіло характерника, запалила вогнем душу. Щезли у нього останні краплі недовіри до лісового народу. А старий лісовик видавався близьким, найдавнішим другом.

Лісовик продовжив:

– Погостуйте в мене кілька днів. Ми із синами вас дечому навчимо. Це буде дарунком новим сусідам на новосілля. За багато тисяч років ви, расени, діти Трої, перші, із чиїх вуст ми почули древню мову Атлантиди, хоч і змінену часом. То й допоможемо вам в ім'я дружби наших предків вижити і вкорінитися на цих землях. Бо, як я казав, багато зла є у світі. Й треба мати велику силу, аби захистити свій народ.

Минали дні. Гринь увесь час був із лісовиком. Той навчав його якимсь чаклунським таємницям, показував трави та роз'яснював, як ними користуватися. Бус, Грись та Мінь тим часом, під орудою лісовикових синів навчалися, як жити в лісі. Мисливська наука давалася їм легко. Та от бути такими обачними, як лісовики, так розуміти ліс, очевидно, було не під силу людям, які зростали на березі моря.

Бус часто придивлявся до старого характерника. Із тим відбувалися помітні зміни: волосся погустішало й потемніло. Хода стала, як у молодого, – легка й пружна. Діяло лісовикове зілля.

Якось лісовик відкликав Буса і сказав йому:

– Ти, князю, бери своїх хлопців, та й вертайтеся до вашої оселі. Вам треба готуватися до зими. А помічники у вас будуть. Біля вашого житла є лісовий народ. Тепер, після нашої зустрічі вони допоможуть вам. А Гринь хай перебуде зиму в мене. Навесні, як твої люди попливуть до моря по співвітчизників, твій чаклун повернеться. Для вас узимку загрози не буде.

Ранком наступного дня троє мандрівників рушили у зворотну путь. Дорогою все вже видавалося знайомим. Однак дещо й змінилося. Рідко коли їм доводилося спати просто неба, біля вогнища. Лісовики й водяники зустрічали їх радо, запрошували до своїх осель. Іноді й

лісові мавки та русалки, зустрічаючись із ними, пригощали наїдками із свіжої риби, ягід та грибів. Тож на полювання вони не витрачали часу. Лісовики, єдині, хто вживав м'ясо, давали їм на дорогу то смаженого зайця, то птицю чи закопчене із травами стегно кабана чи косулі.

У кого багато справ, той не дуже помічає плин часу. То й поселенці-расени незчулися, як прийшла осінь, визолотивши ліси й луки. На місці стоянки все вже було обладнано до зими. Струга витягнуто на берег, між кущі. Щоглу знято, палубу накрито корою. Просторі землянки, обладнані печами, готові стати домівкою й для родин, і для нежонатих парубків. Наготовано багато шкур: оленячі, ведмежі, гарно вим'яті. хоча хутро було слабким, літнім, та все ж годилося на ліжка й на тепле зимове вбрання. Жінки шили для всіх шкіряні штани, хутрянй верхній одяг. Шкіряні чоботи ще навесні, дорогою, були закуплені у степовиків-кочівників. У пониззі, на Дніпровому лимані, були справжні великі торжища, куди приходили й грецькі галери, й жителі узбережжя, й кочівники-скіфи.

М'яса було закопчено й засолено багато. Лежало воно на полицях у окремії холодній землянці. На вішалах, під дахами із кори, висіли довжелезні низки в'яленої риби. Нарубані дрова було складено купами, у людський зріст, біля кожної землянки. Півдесятка великих кудлатих псів правили за надійну охорону. Всі чекали приходу першої зими.

Мжичив нудний, холодний, справжній осінній дощ. Бус сидів на лаві під покрівлю з кори, на стрімкому березі озерця. Навпроти нього у воді, обпершись ліктем на берег, примостилася русалка. Князь розповідав про свою подорож та знайомство з старим лісовиком.

Русалка вочевидь раділа, що люди Буса припали до серця старому, що був одним з найшанованіших старійшин серед лісового народу.

Бус закінчив розповідь. Помовчав.

– Слухай, – звернувся до русалки, – чому ти не скажеш мені своє ім'я? Незручно якимось звертатися до тебе без імені.

Дівчина дивилася на нього уважними зеленим, наче смарагди, очима.

– Бачиш... по-перше, мого справжнього імені ти не зможеш вимовити. Це ж не людська мова! А вигадувати собі людське ім'я я не хочу. Та й знаю і без того, що ти звертаєшся до мене, а не до когось іншого. А по-друге... – вона трохи затнулася, – ім'я – то не просто звук. В усякому випадку в нас. лісового народу, ім'я пов'язане з нашою суттю. Ти не зможеш цього зрозуміти, бо не знаєшся на магії.

– Ти боїшся. що я, знаючи справжнє ім'я, завдам тобі шкоди? По-твоєму я здатен на таке? Дякую! Гарної ти про мене думки.

– Ні, що ти! Ти – ніколи! Це я знаю. Але ж є інші, а ти можеш необачно прохопитися словом... – Русалка задумливо перебирала пальцями косу. – Скажімо, ваші жінки. Вони все ж таки скося поглядають на мене хоч я й допомагаю їм, чим можу. Адже ви, люди ходите одягнені, а ми, русалки, до одягу не звикли. То ваші чоловіки й задивляються інколи на мене. А жінки й ревнують. І чого? Лісовий народ та люди настільки різні. Що ж може між нами бути? Нічого! – сама відповіла на запитання, якимось дивно дивлячись на князя й шаріючись. Та Бус не помітив того. Може, й сама русалка відвела йому очі, хтозна.

– А хіба не може статися так, що хтось із одного народу покохає когось із іншого? – запитав князь.

– Звісно, може! – Русалка вочевидь не знала, куди подіти очі. – Не знаю, як пояснити... Не ображайся, це, певно, невдалий приклад, та насправді не знаю, як пояснити... – Дівчина плуталась. – Любов та кохання – різні речі. Ну, от ти любиш своїх друзів, але дружину свою кохаєш. Відчуваєш різницю?

– А так! Пробач, я, мабуть, насправді дурницю бовкнув.

– Ні, не дурницю! Просто... може, звісно, виникнути почуття й між різними істотами, та воно буде лише ідеалістичним. І завдасть воно більше муки, аніж здатен витримати смертний. Ти зрозумів мене?

Вони трохи помовчали. В очах русалки тужавів біль. Бус промовив:

– Слухай! А скільки тобі років?

– Багато! – Русалка посміхнулася. – Коли дивитися твоїми очима. Ми живемо довго. Мені вже за сто, за нашим рахунком я ще молода. Як на людський вік – мені десь років із двадцять. Наші доживають, коли все добре, десь до п'ятисот-шестисот років.

– Та це ж удесятеро більше за людину!

– Так! На ваш погляд, ми хіба що не безсмертні. Коли я почну старіти, нащадки твого народу пам'ятатимуть хіба що твоє ім'я як князя. А вже твоїх друзів... – Вона стенула плечима. – Хто пам'ятає імена двадцяти поколінь своїх предків?

Знову над дзеркалом тихого озерця якийсь час пливла тиша. Пожовкле листя тихо спадало на воду, усівало висхлу траву. Червоні ягоди горобини й калини, вмиті дощем, пломеніли, наче ватра, у осінній сірості дня. Холодний, різкий вітер шмагав землю, хитав гілля дерев. Краплі, наче сльози, стікали вітами старої верби, падали у водойму.

– Слухай, а ти завжди житимеш у цьому ставку, поряд із нами та нашими дітьми?

– Князю! Не заглядай у майбутнє! Людина не повинна знати, що чекає на неї, що чекає увесь світ. Це дуже важкий тягар – знати. Але дещо я можу сказати тобі. наші народи мирять між собою. Та ми все ж таки звикли до тиші. Нам незатишно біля людських поселень. Місця в світі поки що доволі. То, може, колись і я втомлюся від вашої суєти. Але те буде не скоро! Не переживай, князю! Ми з тобою ще довго будемо зустрічатися й розмовляти тут, на моєму озерці.

Наближався вечір. Русалка потягнулася, піднявши руки над головою і сплівши пальці. Бус мимоволі замилювався її граційною, стрункою поставою. Грайливі бісики майнули в очах дівчини.

– Ну що ж, князю! Мені вже час спати. Я спатиму до весни. А як зійде крига, приходь сюди знову. З тобою мені легко й приємно. Тож зустрінемося, як настане тепло. Щастя тобі, Бусе! Хай буде добро!

Востаннє саянули на князя зелені, іскристі очі, й силует русалки розтанув у глибині.

Бус несамохіть тяжко зітхнув. Він звик до неї, як до когось рідного й близького. Як подобалися йому їх вечірні розмови! Та що вдієш! Треба чекати весни.

Ось і скінчилося перше літо на новій землі. Бус ішов до своєї землянки, та думки його чомусь були там, глибоко під водою. У його вухах бриніли слова: "Ти любиш друзів, а дружину кохаєш. то дуже різне!"

Й ще одне сплигло у пам'яті: "Таке почуття завдасть більше муки, аніж здатен витримати смертний!"

Й від тих думок гірко й болюче стислося серце князя.

Розділ четвертий

Бус із супутниками рушив у далеку мандрівку, до становища. Гринь задумливо дивиться їм услід. Старий лісовик стоїть поряд із ним.

– Що ж, характернику! Ходімо до житла. Треба починати нашу науку.

Наука та почалася з незвичних речей. Лісовик навчав чаклуна годинами сидіти на місці й відокремлювати розум від тіла. Глибокі роздуми над кожним словом забирали дуже багато часу. Лісовик вчив:

– Забудь, що ти людина! Забудь, що маєш тіло! Ти – дух, що не знає перепон на своєму шляху. Ти – промінь світла, який осяває все, але сам залишається невидимим та нечутним. Навкруги немає нічого – ні землі, ані неба, повітря. Є тільки ти та твоя мета.

Не розуміючи багато чого з тої науки, Гринь інколи починає сердитися:

– Коли ж ми почнемо чогось навчатися?

– Перше, чому ти повинен навчитися, то терпіння, – повчає його лісовик, посміхаючись людській нетерплячці.

Дні минали за днями. Звісно, характерник не був молодим, нетерплячим хлопцем, Та й на магії знався, як на людину, дуже добре. Тому й науку сприймав, як казав навчитель, швидко. Всього за якихось три чи чотири десятки днів лісовик вже почав тлумачити старому чаклуну закляття.

У лісового народу не було звички записувати свої знання. Все передавалося від дідів-прадідів словами. Так само й магія. Скільки сил витрачав Гринь, що запам'ятати ті формули слово в слово! А та вимова!.. Адже язик людини не пристосований до тих дивних

звуків, що їх видавав лісовик. Але потроху успіхів додавалося.

Одного чудового дня лісовик і зовсім спантеличив Гриня:

– А тепер, учню, ти повинен вчитися думати цією древньою мовою! Не будеш же щоразу читати закляття вголос! Твій мозок сам повинен налаштувати тебе на ту дію, яка потрібна в цю мить. Забувай, що в тебе є мова! Як я тебе вчив? Тіла нема, є лише дух!

Це давалося старому ще складніше, аніж попередні заняття. Одна справа розмовляти чужою мовою, інша – мислити нею.

Вранці та ввечері лісовик поїв його різними відварами та зіллям, настоящим то на меду, то на вині, то невідомо й на чому. Він охоче показував чаклунові трави, корінці, та все, що складало ті напої. Докладно розповідав про кожену рослину. Навчав, які слова і як промовляти над котлом, у якому булькотіло вариво, щоб суміш набрала потрібної сили та певних якостей.

Від лісовикових відварів Гринь не тільки краще думав та засвоював знання. Тіло його ніби молодшало, ставало міцним і пружним. Зовсім зник біль у суглобах. М'язи налилися, неначе в атлета. Тепер щоранку вони удвох обов'язково оббігали навколо величезного березового гаю, неподалік лісовикового житла. Розігріті довгим бігом, купалися у озерці, яким розливався ближній лісовий ручай. Перед обідом по декілька разів по черзі піднімали велику каменяку, що лежала біля порогу лісовикової оселі.

Невпинно йшли в небуття дні, наче вода у стрімкому потоці. Хоч на перший погляд повільно. та рухалося й навчання.

Вічнозелені ялини та сосни стоять, сповиті серпанком осіннього туману. Гринь дивиться на ліс.

Поряд із ним лісовик. Напружився, приглядається до старого чаклуна. Та хіба тепер хто назве його старим? На вигляд йому хіба що тридцять п'ять-сорок років.

Гринь про себе вимовляє закляття, лісовик перебиває:

– Ні, не так! Я ж скільки тобі роз'яснював! Дивися: промовляєш закляття, дивишся внутрішнім зором вглиб лісу, наче то чисте поле. Ніяких дерев перед твоїми очима нема! У думках твоїх нічого не повинно бути, крім образу тварини, яку ти викликаєш. А що ти робиш?! Спочатку ти хотів, аби прийшов олень. Так? То чому ж потім у твоїх думках з'явився образ лося? Ти сам собі суперечиш! А відтак закляття й не діє. Ану, давай знов!

Характерник аж пітніє від напруги. Нарешті під підліском з'являються роги оленя. Звір впевнено йде просто на Гриня. Підходить упритул і штовхає його носом, наче питаючи: чого треба?

Лісовик гладить звіра. Тоді шепоче йому щось на вухо, і той сумирно простує у хащі. Гринь витер спітніле від напруження чоло.

– От бачиш! – хвалить його лісовик. – Тепер добре! На сьогодні досить. Відзавтра вчитиму тебе, як захиститися від холоду й негоди. А далі, як вже прийде зима, почнемо вивчати дещо із бойових заклинань. Адже не раз тобі доведеться допомагати своїм друзям у скрутну хвилину. Та знай одразу: бойова магія – наука надзвичайно складна навіть для лісового народу. А ти ж людина! Отож на великі успіхи розраховувати не будемо. Я тебе навчу найпростішого. Але як, не приведи Боже зустрінешся із нечистю, все-таки дещо зможеш. Ну, а тепер додому. Вип'ємо пива. Першого із цього річного врожаю. Давай наввипередки! Вперед!

Пробіглися, далі пішли неспіхом. Двоє йдуть до житла. Високий, стрункий чоловік середнього віку, – людина. Приземкуватий, із зелено-сивим волоссям, – п'ятисотрічний лісовик. Старійшина, чи, як сказали б расени, князь лісового народу.

Йдуть двоє друзів.

Відшумувала золотом та дощами осінь. Ось вже й зима прийшла у правічні ліси. Русалки, водяники, мавки – майже весь лісовий народ заліг спати до перших весняних днів. Лише лісовики й люди не сплять узимку. Стережуть землю.

Сніг завалив ліс. Галявини, ручаї, стежки – все рівнісіньке та біле. Не розбереш, що в тебе під ногами, коли добре не знаєш місцевості. Лісовик із Гринем стоять перед дверима лісовикової оселі. На обох хутряне вбрання та шкіряні чоботи. Волосся непокрите. Лісовик каже:

– Ач, як замело! Прибери-но сніг з нашої доріжки, бо погано бігти буде такими заметами.

Гринь остовпіло дивиться на нього:

– Лопатою?!

– Ти ж маґ! Чому я тебе вчив?! – сердиться лісовик і передражняє Гриня: – "Лопа-атою..."

Він простягає руку вперед. На долоні лежить соснова шишка

– Підними її!

Гринь, спантеличений гнівом учителя, тягнеться пальцями до його долоні. Вільною рукою лісовик відкидає руку людини вбік.

– Хіба ти не можеш це зробити думкою? Навіщо ж ти вчишся?!

Чаклун, схаменувшись, дивиться на шишку й подумки промовляє заклинання. Шишка піднімається над долонею лісовика.

– Ну! А сніг хіба не те саме, що й оця шишка? – гримає лісовик.

– Ти кепкуєш із мене? Шишечка – вона ось яка маленька! Та ще й поряд. А снігу – того он, гори!

– Байдуже! Ти не повинен роздумувати, чим керуєш. Дивися на те, що повинен зробити й роби свою справу. Зречися, кінець кінцем, своїх сумнівів! Немає їм місця! Твої сумніви – то твої вороги.

Гринь ступає крок уперед, зосереджується. Уважно дивиться на сніг, що затопив їхню доріжку. Простягає вперед правицю й, пітніючи від натуги, ворухить губами, допомагаючи собі правильно вимовляти заклинання. Він так заглибився в себе, що не бачить, як лісовик допомагає йому, стоячи в Гриня за спиною.

Сніг, раптово, здіймається над стежиною й розлітається на всі боки, наче з-під величезної невидимої мітли. Мить, і темна смуга землі закручено побігла лісом. Гринь стоїть, не вірячи своїм очам. Розгублено оглядається. Тоді радісний крик полохає лісову тишу:

– Я таки зробив це!

– Атож! Я тебе весь час вчу: вір у свої сили, то й не буде в світі нічого, що було б тобі не до снаги. Ну, тепер біжімо!

Так, потроху, до життя расенівського поселення почали долучатися сили, що їх більшість людей Землі мали за казки. Лісовий народ. Магія. Старовинні, майже мертві знання. Та цим не обмежилось. Дечого не знали й ті, що самі були учасниками подій. Недарма казав старий князь: "Аби розібратись у нових справах, треба пам'ятати й старі. Так воно буде доладніше".

У сиву давнину під тропічним небом спав величний острів – Атлантида. Землі його, родючі й багаті, давали життя більш ніж п'яти мільйонам людей, половині населення Землі у ті далекі, забуті часи. Палац царів Атлантиди сяяв золотом на вершині великого пагорба. Нижче за каналами, розляглося найбільше місто світу. Вище палацу здіймалися до неба три величні, вкриті вічними снігами гірські вершини. Їх образ правив за символ Атлантиди – тризуб.

У radoцax і смутках, бідах та святах ішов час у царському палаці. Ніхто й гадки не мав, що мине кілька років, і величезна палаюча гора впаде з неба. Атлантиди не стане. Навіть назва її згине у прийдешніх віках.

Поки ж вона була центром світу. Метрополією.

Розділ п'ятий

Мільйони років котить свої нескінченні хвилі океан. Його оточують Гарячий, Східний і Західний континенти. На півдні й півночі віковічна крига сковує його могутність. Там царина смерті. Нездоланної та невмолимої. Смерті від холоду.

Трохи на північ від екватора океан ніби розділено на дві протоки. Вони неширокі. Навіть на невеличкому човні західну протоку можна здолати за якихось п'ять днів. Східна трохи ширша. Але й її можна перепливти десь за два тижні. Протоки омивають острів. Трохи більш, ніж мільйон років тому на цьому острові зародилося й почало зростати плем'я людей. На континентах, що оточували океан, жили лише звірі та далекі родичі людей – лісовий народ: русалки,

лісовики, гноми та багато інших, про кого нині вже нічого й не відомо.

З примхи чи то Бога, чи то природи, на острові із самого початку хижаків було дуже мало. Тож людське плем'я все множилося й множилося. Згодом тісно їм стало на острові. Спочатку маленькі ватаги, а далі й великі загони один за одним ішли до берегів незвіданих континентів, і з часом там зростали селища. Мисливці та розвідники йшли все далі. Де-не-де заснувалися міста. Поселенці, що пішли у невідомі простори континентів, забували потроху своє походження, своїх пращурів, чому пішли у нескінченне кочів'я. З часом Атлантида ставала для них старою, напівзабутою казкою. Так минали віки.

Під тропічним небом спав величний острів Атлантид. Землі його, родючі й багаті, годували, одягали, давали життя п'яти мільйонам людей, половині населення Землі, як рахувати навіть дикунів.

Палац царів Атлантиди сяяв золотом на вершині пагорба, що панував над величезною долиною. По долині розкинулася столиця світу – Місто морських царів.

Стіни палацу були вкриті білим як сніг мармуром. Широкі сходи, прикрашені з обох сторін майстерно виконаними скульптурами, вели від парадного сходу, закритого золотими ворітьми, аж до порту, де стояла гордість та сила Атлантиди – її флот. Сотні бойових та допоміжних кораблів заповнювали гавань так, що не видно було й води. По узбережжю затоки, ще у прадавні часи перетвореної на гавань, прямими рядами тяглися казарми воїнів та матросів.

Навколо палацу було прорито широкий канал, по берегах якого стояли будинки стражів королівської

гвардії. Ні простолюдин, ні зайда не мали жодного шансу навіть наблизитися до цього осередку світу.

Ніч вже розкинула зорі над островом. Розігнала жителів з базарів, заглушила шум гавані. Повний місяць зійшов на сході, змагаючись своїм сяйвом із негасимим вогнем маяка. Той маяк у п'ятдесят п'ять людських зростів було збудовано ще сто й двадцять років тому і відтоді не згасав і на мить.

А у царському палаці не спали. Завтра вранці молодший син царя, принц Сейді, якому сьогодні виповнилося дев'ятнадцять років, вирушає, як то личить юному воїнові, на пошуки пригод. Ця традиція вже не одну сотню років панує в царській сім'ї.

Зараз принц удвох із батьком стоять у зброярській залі, стіни якої мають уздовж більш, як триста п'ятдесят кроків і увішані виробами найкращих майстрів з усього світу. Тут і мечі, й кинджали, піки кіннотників і списи піхотинців, щити, шаблі, шоломи, лати...

Між царем та його сином все вже сказано не раз і не двічі, та батько від хвилювання знову перепитує:

– Отже, ти підеш річками Східного континенту, по самому краєчку обжитих земель?

– Так! На мою думку, то буде добра прогулянка.

– Ще ж весна! Чи не надто холодно буде на півночі?

– Але ж до Похіоли майже три десятки днів плавби!

– Похіола! Країна бурштину! Її жителі добре зустрічають гостей із метрополії. А от далі...

– А що далі? Пройдемо річками спочатку через густі ліси півночі, тоді на південь, через Степовий край – Укр Айн, аж до Внутрішнього моря. А там поруч наша найкраща колонія – Троя. Ото й по всьому!

– Мене дуже непокоїть отой відтинок шляху – від Похіюли до Внутрішнього моря. Ті місця – не для прогулянок!

– Тату! Ми ж не раз обговорювали все це! Тому-то я й хочу пройти саме цим шляхом. Нехай напівздичавілі мисливці країн побачать міць наших воїнів! Хай вони знову відчують усю велич матері-Атлантиди.

– Сейді! Не будь таким легковажним та самовпевненим! Побачити вони побачать. Та як зреагують? Не один десяток літ та зим промайнуло від тої пори, коли останній раз загони наших вояків об'їздили ті дикунські землі. Надто великі території заселили люди. Ми не в змозі контролювати їх усі. Для поселенців ми вже не метрополія, а далека казка.

– Я знаю, тату!

– Знаєш! Та я ще раз скажу тобі. Суворі то краї! На невимірних просторах тих земель пасуться довгошерсті мамонти. Стада волохатих носорогів змітають, наче вихор, усе на своєму шляху. Страшні хижакі – печерний ведмідь та шаблезубий тигр чигають на здобич.. То й люди там такі ж здичавілі й небезпечні. Досить! Адже ти став дорослим! Краще поглянь, що я хочу дати тобі в дорогу.

Цар пройшов у найдальший куток зали, відкинув на стіні гобелен і витяг з потайної ніші меч.

– Його викували гноми, що живуть у самому серці тих гір, які розташовані на середній та південній частині ближньої до нас окраїни Східного континенту. Вони найкращі зброярі в світі! Тільки вони вміють плавити залізо, а воно ж твердіше за нашу бронзу. Меч цей зроблено за особливим, навіть для них потаємним рецептом. Його лезо не іржавіє, не тупиться й не ламається. До того ж меч зачарований! Він вірно служить саме нашому роду. Ніхто не може пояснити

того, але уся його сила виявляє себе лише в руках прямих нащадків нашого прапрадіда, котрому гноми подарували цього меча. А найголовніше – ти повинен знати: коли в бою тобі буде сутужно, треба щоб крапля твоєї крові впала на лезо. Тоді древня магія прокинеться. Ніхто не знає, що має тобі відбутися, але перемога залишиться за володарем меча, навіть якщо він сам загине. Я не можу цього пояснити. Так навчали гноми, так мені переказав батько, так і я розповідаю тобі.

Син побожно узяв з рук батька меч. Сталева зброя, як і взагалі вироби із заліза, була рідкістю. Кували її лиш чарівники-гноми, не відкриваючи людям своєї таїни. Ніхто з людей не вмів плавити залізо, хоч на острові були поклади міді, олова, золота, не було лиш залізної руди.

Меч був надзвичайно гарним. Лезо його, що мало завширшки три пальці біля руків'я, сходилось до кінця клином, наче кинджал. Завдовжки – біля трьох ліктів. Світлі поліровані грані зблискували сіро-блакитними блискавками. Гарда, також сталева, закручувалася у бік клинка напівкільцями. Накладки руків'я було напрочуд гарно викувано із золота. На кінці руків'я мало форму сплюснутого шару, прикрашеного з обох боків малюнком древнього герба Атлантиди – тризуба, що символізував вершини трьох вкритих споконвічними снігами гір, які панували над островом.

Цей символ тлумачили так: як ці три недосяжні смертним вершини панують над островом, так і володарі Атлантиди панують на світом.

А підкорити ті вершини людині таки було не під силу. Адже середня, як сказала б сучасна людина, мала майже десять кілометрів заввишки, а дві її сусідки – по вісім із добрячим гаком! Та на ті часи ніхто не міряв на

кілометри. Просто всі знали: хто із сміливців штурмував ті гори, всі або відступали, або гинули.

Та вернімося у зброярську залу.

– І ще одне кажуть: нібито він ніколи не зламається. Лише могутній маг може подолати його силу. Але при тому й сам загине. І ще кажуть – за деякий час після того меч знову набере сили, стане нездоланним, чарівним. І боронитиме землю Атлантів від ворога.

Помовчали, милуючись сполохами меча.

– Ну годі, синку! Треба спочити. На ранок буде попутний вітер. Повертайся живим!

Швидко спливла тропічна ніч. ось вже й сонце піднялося, заливає лагідним світлом Атлантиду. На вершині маяка стоїть цар. Вітер здмухує сльозинки з його очей. Гублячись у ранковому просторі й блискоті хвиль, корабель легко мчить хвилями океану. Вершини трьох височезних гір, що ніби троє вартових, охороняють столицю світу, ще довго видніються над горизонтом.

* * *

Літо, спека. На небі – жодної хмаринки. Корабель принца пливе за течією. Дві ріки злилися в одну, вже просто величезну. Таких річок немає в Атлантиді. Від пагорбів правобережжя до відлогих пляжів лівого берега навіть при попутному вітрі кораблю треба пливти, мабуть, не менш ніж півгодини. На малюнку землі, що його сам принц перемалював у царській бібліотеці, ця величезна ріка зветься Дніпро.

Скоро сонце скотиться за обрій. Треба ставати на нічліг. Ось, може, у тій затоці, між порослими лісом горами? У затоку впадає ще одна річка. Чом би й ні? Вперед, до її гирла!

Вітрила згорнуто, весла пінять воду. Ще якихось півста кроків, і вони спочинуть біля ватри.

Та нараз, здавалося б, безмовні кущі оживають. Дике виття оглушує. Десятки стріл із кремінними жалами летять на корабель. Молодий царевич вихоплює із піхов меча й хрипкуватим від хвилювання голосом командує:

– До зброї, сини Атлантиди! Розженемо цю зграю!

Та його вигук раптово переходить у стогін і змовкає. Стріла пробила царевичу правицю, й меч, чарівний меч володарів Атлантиди, летить у воду!

З-за кущів вихоплюються, мов зграя псів, зо два десятки човнів-довбанок. У кожному по п'ять-шість тубільців, оперезаних шкірами, обличчя в них розмальовані. Виють од жадоби крові. Стріли сиплються дощем. Один за одним падають на палубу воїни. А ворогів усе більшає. Стерновий навалюється на весло й несамовито кричить:

– Веслуйте, веслуйте!!

Корабель тяжко, ніби знехотя, розвертається і відходить на течію, аби швидше покинути негостинну затоку. Човни напасників уже біля борту. Та борти високі, а воїни-атланти встигли оговтатися. Щити прикривають їх, а довгі списи не дають змоги ворогам перестрибувати на палубу. Стрілянина із берега вщухає, бо стріли можуть вразити своїх. Вітерець, хоч і легкий, все ж напинає вітрило, і корабель атлантів відходить подалі від непривітного берега.

На палубі знахар клопочеться біля пораненого принца. Крем'яний наконечник стріли вп'явся в кістку й розколовся на малі друзки. Якщо їх не видалити одразу, рана гноїтиметься. Один по одному знахар висмикує ті осколки. Хлопець, хоч і вкривається холодним потом од болю, та мужньо мовчить. Лиш

одне муляє йому, жене від нього спокій: меч царів Атлантиди, їх родова гордість, лежить десь на дні невідомої річки, якої немає навіть на малюнку землі! Яка ганьба! А ще прагнув здобути собі славу! Як тепер він повернеться додому? Що скаже батько?! Може, поставиться з презирством до нащадка а чи й зовсім зречеться? Ганьба!

Сутінки вкривають Дніпро. Обидва береги вже чорні, невидимі. Перші зірки блищать поміж рідких високих хмар, провіщаючи гарну погоду. Скоро зійде місяць, та поки що доведеться пливти далі. Добре, що не вщух вітерець. Вітрила несуть корабель вниз по течії, подалі од тубільців. Занадто малий загін воїнів, аби з ними битися. Гірке відчуття поразки сповнює атлантів. Що ж! На південь! Ще якихось три десятки днів плавби, й вони опиняться на привітних берегах Внутрішнього моря. А там їхня колонія – Троя. Можна буде спочити. Звідти ж – додому! На рідний острів, на батьківщину всіх людей.

Всім вже несила дивитися на дикі хащі, звірів та дикунів. О боги! Що стало з дітьми твоїми, Атлантидо! Колись, сотні, а може, й тисячі років тому, предки наші пішли, аби заселити нові землі на континентах, славити вітчизну, створювати добробут для неї. Та час неблаганно змінив усе. І оті першопрохідці померли у невідомих хащах, а їх нащадки здичавіли. Стали напівмавпами! Зброя в них – і та кам'яна.

Ні, треба, обов'язково треба посилати кораблі із воїнами, підкоряти ті здичавілі орди. Повертати їх під владу правителів Атлантиди. Інакше миру на землі не буде. Один світ має бути під владою єдиного царя. Тризуб Атлантиди повинен правити Землею!

Та мріяв їхнім вже не судилося збутися ніколи. У ту хвилину, коли потонув чарівний меч атлантів, доля

Атлантиди була вирішена. Мине лише три роки, й острова не стане.

Розділ шостий

Скресла й спливла до моря крига. Придніпрові пагорби вкрилися весняною зеленню. У новому поселенні расенів повно роботи. Сьогодні п'ятеро Бусових дружинників відпливають до рідних селищ, до моря, на далекий південь. Як усе вийде доладно, через рік о цій порі, десятки стругів вирушать сюди, на розвідану вже землю. До того часу ще багато треба встигнути. Із Бусом застаються всього лише п'ятеро молодих вояків та шестеро жінок. Та ще невдовзі повернеться Гринь. На них чекає важка праця. До приходу племені треба розчистити від лісу місцину під житло, заготовити колоди, адже каміння тут немає, доведеться будувати все із деревини. А трохи згодом треба розпочати городити укріплення, частокіл.

Сонце вже давно пускає веселі блискавки по світлих, із кременистим полиском Дніпровим хвилям. Прибережні ліси встигли умитися й причепуритись. У поселенні сьогодні й весело, й сумно водночас. Всі вийшли на берег, махають руками й вигукують останні слова прощання. Навіть їхня подруга – русалка – разом з ними. Обпливши навколо струга, вона провела рукою по бортах, виспівуючи охоронні закляття. Тепер плавання не буде таким небезпечним, бо усі, хто зустрінеться із лісового народу, – водяники, русалки, лісовики, – допомагатимуть команді. Та й бурі обходитимуть їх стороною.

Довго стоїть на пагорбі молодий князь, дивлячись, як поступово зникає, дрібніє у річковому мареві човен. Який же він маленький у цьому безкраї! Яка путь чекає

на нього! Адже до рідних берегів так далеко... Тисячі небезпек чигають і на куди більший корабель з великою командою. Єдина оборона п'яти сміливців – добрі серця та нехіть до війни, що дана їм ще з материнським молоком. Ніколи расени не нападали на чужинців, не грабували чужих поселень. Щоправда, про їхніх близьких родичів етрусків цього не скажеш, але ж кожен народ відповідає лише за себе!

Хто тільки не зазіхав на нужденні поселення расенів! Греки, ханаанці, карфагеняни, римляни, візантійці! Господи! Та скільки ж їх, охочих до чужого, навіть такого нужденного, добра! Так, не буде життя у рідних краях. Доля їх та їхніх нащадків зросте тут, на вільних берегах Дніпра. Тож будемо пускати коріння. Час до праці.

Гринь прийшов серед дня. Помолоділий, підтягнутий, прийшов і одразу почав допомагати. Перш за все зібрав інструменти та зброю, склав до купи, окурив димом якихось рослин, побризкав настоєм із горщика, прочитав довгі-предовгі заклинання. Воно й насправді вийшло добре: наче й сокири не так тупилися, не ламалися знаряддя, робота пішла куди веселіше. Навіть дерева, здавалося, стали слухнянішими, лягали на землю так, як треба лісорубам.

Якось неподалік, затри горби на південь, проходила сім'я кочівників-скіфів. У них купили трьох добре об'їжджених коней, тож відтепер тягати колоди вручну вже не довелося. Лісоруби працювали від зорі до зорі. Бідолашним жінкам доводилося самим ловити сітями рибу, полювати на дичину. А ще ж і хатня праця була за ними.

На щастя, були в них добрі помічники. крім русалки, що заганяла косяки дніпровських лящів та судаків до

неводів, недалеко від поселення, серед густого лісу, на березі тихого, прозорого ручаю, расени зустрілися із двома братами-лісовиками, що радо стали їм за помічників у полюванні. Вони хутко підманювали здобич на відстань пострілу, а інколи й самі приносили поселенцям козу чи й оленя.

Ближче до осені, коли дикі свині від'їлися на жолудях, погладшали, лісовики принесли людям у дарунок п'ятьох упольованих диких підсвинків. Їхнє сало та м'ясо жінки засолили у дерев'яних діжках, майстерно видовбаних із колод. Запаси на зиму збільшувалися. Встигли, знову ж таки за допомогою лісовиків, насушити грибів та ягід. Тож голодувати не доведеться. Зиму очікували без тривоги.

Після того, як Гринь потоваришував із старим лісовиком, лісовий народ пройнявся до расенів щирою симпатією.

І все ж таки жінкам важко. Треба не лише годувати все поселення, робити запаси, а ще й виминати шкіри та шити одяг. Бо тутешньої зими вони вже скуштували донесчочу. Це не те, що на рідному півдні, на березі теплого моря. Як закрутить узимку хурделиця, як засвище віхола, замете ліс і поле снігами, а річки та озера закує кригою, – їжі не дістати. Все наче вимре навкруги. Ще й морозом як припече, то навіть води не принесеш. От і виходить, що про все треба подбати заздалегідь.

Таки прийшла осінь. Листопад засипав своїм щирим золотом ліс, ручаї, кручі. У полях вилягли трави. Стіжки сіна, накошені для коней, стоять попід лісом, придавлені жердинами на випадок негоди.

Отам, у видолинку, між пагорбами, стоїть сарайчик для чотириноги помічників. Зведено його так само. як і землянки для людей: майже у людський зріст викопано

яму, стіни із стовбурів піднято на півзросту над поверхнею. Стрімка двоскатна покрівля поверх тонших колод майстерно переплетена з хмизу, сіна, соломи. Стіни й горище присипані землею, лише у даху – отвір для диму із шкіряним клапаном. Для людського помешкання, звісно. Коням вогню не треба.

У центрі селища вже споруджено прообраз майбутніх будівель – справжня велика хата з товстих колод. Зруб правитиме за гуртову кухню та їдальню. Взимку вечори довгі й роботи небагато. Тож усі збиратимуться до одного столу трапезувати разом чи побалакати. Гуртом веселіше буде прясти чи шити, виминати шкіри чи ладнати стріли. Сімейний вогонь – діло святе!

Осінь принесла радість Бусу. Дружина його кохана, Ксана, подарувала йому двох синів. Подруги щебечуть біля неї, немов зграйка синичок. До поселення з вітаннями йде і йде лісовий народ, ближній і дальній. Стільки лісовиків перебувало тут за кілька днів – і не злічити. Русалки та водяники без кінця підпливали до берега й гукали князя. Пізніше подруга-русалка розповіла Бусу, що у лісового народу народження дитини – то найбільше свято. Тому вітати ходять усі, хто може дістатися до щасливих батьків хоча б за п'ять-шість днів.

Небавом після родин, як місяць на небосхилі став уповні, Гринь виніс немовлят на повітря. День був теплий, сонячний. Здавалося, сама природа радіє разом із поселянами. Люди колом оточили характерника. Старий чаклун підняв над головою дітей і промовив:

– Дивіться, юні князі! Це ваша батьківщина! Дихайте її повітрям, пийте її воду, їжте плоди її землі.

Після того старий прочитав над ними охоронні закляття, прикликав до дітей милість богів. Пройде за

звичаєм рік, і малі отримують імена. Тоді вже вони стануть справжніми расенами, справжніми воїнами, справжніми князями.

Шумує, біжить річка життя. Старе відмирає, нове народжується. Чи ж буде те нове пам'ятати, де коріння його? Хто зна...

На широкій міцній лаві край ставка сидять Бус із Гринем. Русалка біля самого берега, по пояс у воді, стиха наспівує пісеньку. Бус, перебираючи в руках дитячу забавку – кілька жолудів, нанизаних на нитку, – промовляє до неї:

– Слухай! А чи не міг би я поплавати у воді, як ти? Подивитися на підводний світ, побачити, як ходять косяки риби, як раки та соми лежать на дні, чигаючи на здобич?

Русалка сміється:

– А чого це тобі закортіло? Хіба на землі обридло?

– Та ні! Просто цікавість бере.

– Цікавість? Спитай у Гриня, як воно буде! Він же навчився чаклувати. Хай покаже!

– Таке скажеш! – повагом відказує характерник. – Хіба я зміг би перетворити людину на рибу чи навпаки?!

Русалка вже відверто кепкує над старим:

– Ну, не те щоб перетворити, та дещо б зміг, аби схотів. Та й чому саме на рибу? Я ж не риба, а плаваю.

– Та облиш ці балачки! – відмахується чаклун. – Такого думаю, і ваше плем'я нездатне скоїти.

– Такого – ні! Я можу взяти людину до себе, у воду. І житиме та людина під водою кілька днів, може й кількадесять днів. Та от вороття тій людині не буде. Земля її зречеться назавжди! Та й вода не прийме. Хіба знайдеться десь такий чаклун, що зможе ту людину обернути на водяного. Інакше – смерть!

Вона якось особливо уважно дивиться на Буса.

– Тож, князю, покинь цю мрію! Та й взагалі... Пора закінчувати ці посиденьки. Не сьогодні-завтра впаде зима. Йдіть уже до себе! А я ляжу спати. Прощайте до весни. Хай щастя буде прихильним до вас!

Засинає ліс. Засинає лісовий люд. Вже затягло кригою озерце русалки, й сама вона спить десь у свої підводній печері. Які сни її відвідують? Може про те, як вони удвох із Бусом мчать лісом, як прудкі ноги несуть її по квітучих пагорбах? Чи, може, у князя замість ніг з'явився могутній риб'ячий хвіст, і тепер ніщо не заважає їм удвох снувати Дніпром, лякаючи риб та розриваючи із розгону тенета водоростей? Хто зазирне у дівочі сни?

Ручай тихо ворушить підводні трави, вербові віти, що схилилися обіч лави, на якій любить у вільну годину посидіти Бус. Зима. Ось вона й настала! Білою скатертиною накрите поле. Тепер уже всі поселяни кажуть про нього – Бусове поле. І лісовий люд уподобав цю назву.

Курить димками поселення. Курить Бусова землянка. Перший палац расенівського князя на берегах Дніпра.

Розділ сьомий

А як же ті, що пустилися у далеку мандрівку на південь, до дідівських поселень? Повернемося трохи назад, до тієї весни, коли поселенці проводжали їх. Струг тихо пливе за течією Дніпра. Скоро попереду постануть страхітливі пороги. Доведеться витягати струга на берег і тягли його волоком. Катки, колоди вже лежать під носовою палубою. Припасли й довгі,

мічні мотузки, ворота й усе, що потрібно, аби п'ятеро хлопців змогли тягти човен суходолом.

Для ночівлі вони обрали невеличку затоку на лівому березі. Тут ночували, як і рік тому, коли йшли вгору, проти течії. Настрій у всіх був добрий, адже скоро побачать вони свої домівки, рідних та друзів. Розмови біля вогнища не припиняються до півночі.

З першими сонячними променями почали готуватися до відплиття. Та раптом побачили, що до табору мчить загін вершників. Ніхто навіть не встиг схопитися за зброю, Може, й на краще...

Вершники одразу оточили їх. Та, бачачи, що ні в кого немає в руках ні меча, ні списа, ні лука, зупинилися, опустили зброю. Наперед виїхав ватажок. Спитав по-грецьки:

– Хто ви? Й чому такі спокійні перед лицем моїх воїнів?

За всіх відповів Мінь, найстарший:

– Вітаємо вас, люди степу! Ми – расени, з далеких берегів Внутрішнього моря. Рік тому піднялися ми цією великою рікою далеко на північ. Там перезимували. А зараз вертаємося додому. Чому ж ви налетіли на нас мов шуліки на куріпок? Хіба ми чимось завинили, зробили щось супроти ваших звичаїв? Чи отаборилися у священному для вас місці? Тоді пробачте нам, бо ми того не знали й не мали наміру образити когось.

Тоді вождь кочівників заговорив етруською мовою:

– Спочатку скажи, чого плавали на північ? За жовтим каменем варягів?

– Ні! Ми досягли лише півдороги до тих країв. Та й не прагли добутися туди.

– Чого ж ви тоді шукали?

– Хіба ж молодь не може просто так піти у нові, незвідані краї?

– Якщо це правда, то це ріднить вас із кочівниками. Та чи можемо вірити вам на слово? Адже ми не знаємо вас! Покажіть, що везете на кораблі!

– Згода! Йдіть дивіться самі.

Вождь кивнув, і троє його воїнів, спішившись, притьма кинулися до струга. За хвилину вони знову були на березі. Старший доповів:

– Там і справді немає нічого. Так, рибальські сіті, їжа...

– Тоді, расени, кочівникам степів приємне знайомство з кочівниками моря!

Залишившись на непередбачену гостину, хлопці невдовзі вже сиділи із степовиками біля багаття. Розмови текли нескінченною рікою. Расени оповідали про північні ліси, багаті дичиною, зимові холоди, од яких не рятувало й багаття та теплий одяг, а кочівники – про свої табуни та безкраї степи. Коли посутеніло й балачки почали потроху пригасати, вождь кочівників-скіфів сказав Міневі:

– Дякуємо тобі й твоїм людям. Ми назавжди запам'ятаємо, що маємо друзів. Може, як боги того схочуть, колись ще побачимось. Адже світ не такий вже й великий!

Вони щиро посміхнулися одне одному й міцно потисли руки.

Другого дня кочівники виконали свою обіцянку. Струг, який невеличкою командою перетягували б два чи й три дні, було перетягнуто за кілька годин. Тепер шлях додому був прямий і легкий. Аби тільки море було ласкавим.

Мінь добре запам'ятав слова вождя скіфів:

– Ми не любимо греків, які мають увесь світ за власний хлів. Якби замість вас нам трапилися їхні

купці, то без викупу їх вуха вже висіли б у наших шатрах. Та до інших народів ми, як і ви, ідемо з миром.

Йти до інших з миром... Хіба не так говорять і вожді расенів та етрусків? Хоча останні, можливо, й не зовсім щиро. Чому ж тоді у світі панують греки, римляни та інші загарбники? Куди дивляться боги?

Що ж! Вони, расени, знайшли притулок для свого народу. На нових землях ніхто не зможе безкарно вбивати та грабувати їх. Там буде їх нова батьківщина. Земля вільних людей. Адже вони не греки. В них немає рабів. Хіба який злодій чи розбійник попадеться, то скількись років відробляє на тих, кому завдав шкоди. Звісно, за злочин і кара. Та все одно, то не грецьке чи римське рабство.

Море, море! Нескінченна синява, білі гребінці над хвилях, чайки за кормою струга. Інколи зграйка дельфінів спінить бризками поверхню моря. Расени вітають дельфінів, як близьких друзів, адже не раз їхні племена провадили спільну риболовлю. Дельфіни підганяли до берега косяки риби, люди вибирали їх неводами. А коли в дельфінів бувало замало їжі, рибалки пригощали їх із власного улову. Расени не тільки не бажали мати ворогів серед людей, а й шукали друзів поміж тварин. Можливо, саме за миролюбність і поважали їх інші народи, що прагли більше взяти від світу аніж дати йому.

Плавання йшло на диво спокійно. Чи то просто щастило, чи подіяли русалчині чари, хто зна... Лиш одного разу суденце трохи потріпало штормом. Та вітер не був надто сильним, а хвилі – не надто високими, тож струг просто перелітав із гребеня на гребінь, розбризкуючи в усі боки феєрверки крапель,

що сяяли в поодиноких сонячних променях нескінченними каскадами дорогоцінного каміння.

Та ось на видноколі рідний берег, знайомі з дитинства затишні, лагідні бухти. Струг обережно проходить поміж двома рифами й, обігнувши велику скелю, опиняється просто перед невеличким, звідусіль захищеним пляжем, за яким видно півсотні нужденних кам'яних будівель: хатини, комори для небагатого рибальського начиння. Нарешті мандрівка скінчилася. Вони вдома!

Зустріч була радісною. Батьки, родичі й знайомі, друзі й сусіди – всі хотіли привітатися із сміливцями, що подолали незнані простори. Та все ж першими мали почути новини князь та рада старійшин.

Надвечір всі мешканці селища й кілька гостей із інших поселень зібралися на площі перед хижею князя. Оповідки затяглися аж до ранку. всі, хто слухав, дивувалися зустрічам із лісовим народом, жахалися снігів та буранів незнаної суворої зими. Із побожністю уявляли собі нескінченні ліси, повні неполоханою дичиною. Розповідь про меч атлантів, що його дала Бусові русалка, навіяла думку, що, може, старовинні, напівзабуті казки та легенди про древню землю Атлантиди не такі вже побрехеньки, як багатьом здавалося.

Другого дня з раннього ранку пішли гінці по усіх расенівських поселеннях, човни попливли до віддаленіших сусідів. Із селища до селища понесло, наче вітром, чутки про дивні новини, про омріяну у поколіннях вільну землю. Й запалали розмовами та суперечками усі поселення. Чи варто переселятися у ті невідомі далекі краї?

Більшість молодих людей, натхнені розповідями друзів, бажали хоч зараз іти у похід. їх підтримувала

більша частина жінок, що турбувалися про долю своїх дітей, котрих сусідні племена часто ловили й обертали на рабів.

Старі ж люди відмовлялися. Почалися навіть сварки. Це було вже щось зовсім небачене – адже у сім'ях расенів авторитет старших та їхні рішення були незаперечними.

Із ближніх і дальніх поселень весь час приходили люди послухати незвичайні новини. Старий князь радився із прибульцями, роз'яснював їм усі вигоди нової землі, нагадував про постійну небезпеку від сусідів-завойовників, про бідність, у якій живуть тут люди. Його мрія про вільну землю для свого народу була близькою до здійснення.

Вже аж під осінь дещо прояснилося: близько п'яти сотень сімей бажала навесні йти до Бусового поселення, шукати нової долі. Це була перша ластівка до переселення всього народу. Почалася робота по підготовці стругів, заготівлі припасів на дорогу. Чоловіки дбайливо добирали потрібні на новому місці інструменти та зброю. Жінки – ткацькі верстати, посуд, домашнє начиння. Сонні раніше затоки вирували життям.

Зима того року тут, біля моря, видалася холодною й дощовою. Часом випадав сніг. Перед самою весною захворів старий князь. Аби у поселенні був Гринь, усе б швидко минулося. А тут... Кашель перейшов у жар, і за якийсь десяток днів князя не стало

Поховали його під великою скелею, що прикривала селище від моря. Так і не здійснилася мрія пожити на вільній землі.

Настала весна. Потяглися на північ зграї перелітних птахів. Слідом за ними підняли білі вітрила й расенівські струги. Довго на березі натовп махав їм

услід. Ціла флотилія попрямувала до гирла Дніпра, несучи більше двох тисяч переселенців. То був початок. Пізніше по їх слідах підуть інші. Багато інших. Але ці були першими, хто повірив у нове вільне життя, у Буса.

Перед вів струг Міня. Зараз на його борту повно народу, не те, що торік! На носовій та кормовій палубах і під ними сидять та лежать люди. Гамір дітлахів, для яких переселення – то весела гра, перебиває крики чайок та плюскіт хвиль.

Кілька грецьких галер, розчовпавши, хто пливе на незвичних маленьких кораблях, тікали. Адже вони були певні, що їхні давні вороги-троянці повимирали. А вони – ось! Зібрані у справжнє військо. Грецькі міста, розташовані в Дніпровому лимані, сурмили тривогу й зачиняли важенні брами. Струги расенів вільно зайшли у води Дніпра, який згодом стане їхньою рідною рікою.

Біля порогів сталася-таки зустріч Міня із вождем кочівників-скіфів, який привів свої табуни до води. Вони потисли один одному руки, як старі друзі.

Мінь заговорив першим:

– Пробач. Того літа не мав я права сказати тобі правду. Наш народ хоче переселитися подалі од моря. Ми обрали собі землю там, де починаються північні ліси. Я розповідав тобі, де знаходиться те місце. Тепер перша хвиля переселенців йде зі мною. Якщо твій народ захоче коли-небудь прийти до наших нових поселень, ми радо зустрінемо вас. Ми мріємо жити в мирі й спокої. А біля моря ми того не мали. Приходьте до нас із миром!

Скіф на хвильку замислився, тоді відповів:

– Дякую, друже! Та для наших табунів потрібен простір. А там – ліси! Біля моря ж і нам місця малувато, тож наш шлях проляже на північний схід. Там степи, місця доволі. Недарма ці краї звуться давньою назвою –

Укр Айн, степова країна. То ця наша зустріч, мабуть, остання. А шкода! Наші народи потоваришували.

Кочівник трохи помовчав.

– Ми допоможемо вам перетягти кораблі через пороги. Залюбки зробимо це, аби допекти грекам, чії розвідники завжди ошиваються тут. З грецьких купців ми беремо плату за те, що вони самі тягнуть волоком свої кораблі, коли ходять на північ за жовтим каменем варягів. – Скіф зареготав, а за ним і Мінь.

За якихось три дні вся флотилія расенів опинилася у великій затоці вище порогів. На прощання Мінь і скіфський ватажок обнялися. коли кораблі рушили вгору річкою, на високому пагорбі ще довго виднілися постаті вершників. що махали їм услід.

На нічних стоянках усі переселенці смакували незвичною для них річковою рибою. Їли її смаженою й вареною, солоно., висушеною на сонці. а попереду на них чекали неосяжні ліси, повні дичиною. Як рідко доводилося куштувати м'ясо там, на далеких уже берегах моря. Майбутня країна здавалася їм втіленням мрій. Їжі вдосталь, землі під пашні й городи теж, ворожих поселень немає. Благодать! Та деякі сумнівні час од часу все-таки ворушилися в серці.

День за днем просуваються вперед струги. Мінливі річкові пейзажі викликають захват. Країна подобається всім. Все ближче й ближче очікувана мета.

Правобережжя здіймається височенними пагорбами. Ось нарешті знайомі глинисті урвища. Майже справжні гори підступають до води. На жаль, уже сутеніє. доведеться ще одну ніч провести в дорозі. Хлопці, які вже зимували із Бусом, мабуть, подалися б уперед бігцем, кинувши кораблі. Вже завтра вони побачать Лису гору, а вартові поселення помітять струги. Як там

минула друга зимівля? Чи все добре? Всі хвилюються. Як же зустрине їх нова вітчизна.

Та все має кінець. Завершилася й подорож. Тринадцятеро першопоселенців аж танцювали на радішах: два довгих роки не бачили вони своїх близьких та родичів!

На Буса одразу впало багато проблем. Треба розмістити півтисячі сімей. Треба швидше розподілити землю, показати, де та як збудувати житло, обробляти городи, бо ж наступна зима не за горами. Лише підвечір все трохи владналося. Молодий князь добре вмів організувати людей.

Звістка про смерть батька вибила Буса з рівноваги. Добре, що роботи так багато! За працею меншає сум, спливає смуток з душі. Та все одно туга у серці не минає. Та почуттям своїм він дасть волю потім. А зараз має тримати себе в руках, бо він тут усьому голова. Він князь свого народу, його надія.

Незважаючи на турботи, прибуття поселенців стало великим святом. Три дні бенкетувало селище. Прибульці ніяк не могли наласуватися м'ясом, нахвалювали й свіжину, і припаси. А ті, хто зимував уже дві зими у суворому кліматі Подніпров'я, скучили за фруктами та овочами, бо тут їх поки що було обмаль.

Через три дні, коли гулянка вщухла, Бус зібрав усіх нових поселенців, від найменших дітлахів до найповажніших старих, і розповів докладно про лісовий народ. Якраз нагодилися й брати-лісовики, познайомилися з людьми. Новоселів спочатку дивувала їх зеленава шкіра й волосся, та до того швидко призвичаїлися. За якихось годину чи дві ватага мисливців із новачків вирушила разом із лісовиками на полювання.

А другого дня, коли у жінок минув переляк від побачених див, – їхні діти з вереском каталися річкою на спинах русалки та трьох водяників, – Бус зрозумів, що спільну мову знайдено. Треба лиш попрохати всіх, щоб не турбували лісовий народ марно. Лісовики охоче допомагають поселенцям, та все ж не люблять шуму й суєти. Й так уже русалка тихцем розповіла йому, що кілька водяників, які мешкали у тихих затоках поблизу, подалися шукати собі затишнішого притулку.

Та Бус дуже сподівався на те, що більша кількість населення не відштовхне його лісових помічників.

Розділ восьмий

Роки, роки! Як швидко плинете ви, збігаєте весняною повинню, якщо у людини є мета у житті, вистачає сил і працюється легко, з радістю.

Ростуть діти, збільшується поселення. Поля й городи оточують його звідусюди. Міцний частокіл захищає людей та скотарні. На придніпрових заливних луках випасаються череди корів, отари кіз та овець, табуни коней. Народу з кожним роком прибуває. Це вже не ті кілька землянок, як на початку. Тепер тут, на Бусовому полі, – княжий двір, центр держави, хоч усього тієї держави – одне чимале поселення та кілька десятків хутірців навкруг нього. Та чи ж не так починалися Рим або Візантія?

Бусові ця місцевість стала рідною Надто тепер, коли остаточно обжита. Діти підростають, це їхня вітчизна! Бус дивиться на своїх синів-близнюків. Ті поробили човники з березової кори й пускають їх у ручаї. Хай пограються. доки малі!

Бус ставить на човен вітрило, бере весла. Вони із дружиною Ксаною зібралися помандрувати кудись

Дніпром, або трохи відпочити. Треба хоч на півдня відірватися від справ, побути на самоті. Вони ж ще молоді, всього по три десятки років. Але ж Бус – князь. Праця й громадські справи відбирають увесь час... До нього йдуть усі і з усім. От і хочеться хоча б часину знайти і для себе.

За дітей він не боїться. За ними завжди приглянуть. На річці біля них русалка впадає, мов за власними. А вдома – сусідка, жінка старого друзяки Авіла, і погодує, і спати вкладе. То й справді не гріх трошки відпочити від справ.

Човен легко мчить вздовж Дніпрового берега. Ось вже синім серпанком взялася Лиса гора позаду. Тут, на придніпрових луках, повнісінько тихих заток, оточених густими заростями верболозу. Багато хто із поселян, маючи вільну хвилину, виїздить сюди спочити.

Ксана сидить на носі човна, опустивши руку у воду. Задумливо дивиться як пропливають повз них береги, як біжать у високому літньому небі хмаринки, слухає крики чайок. Струнка, засмагла, тільки ледь помітні зморшки біля очей виказують, що вона вже доросла жінка, а не юна дівчина.

Відкривається широка затока, прихищена від ріки островом. Бус спрямовує човна вглиб. Ось і гарне місце. З берега похилилися старі, велетенські осоки. Жовтогарячий пісок узбережжя аж рипить під ногами. Сюрчання коників та пташиний спів вітають прибульців.

Поки Ксана розпалювала вогнище, Бус нарубував гілля, робить курінь. Для ночівлі наносив купу трави, наклав її ведмежою шкурою. Цього ведмедя він вполював узимку.

То було добре полювання. Один з князевих друзів – Тун – знайшов барліг. Ранком пішли удвох піднімати

звіра. Притоптали гарненько сніг перед схованою під корінням сосни печерою, тоді заходилися колошкати звіра довгою палицею. Той не бажав виходити, люто ревів, хапав лапами та зубами стовбур молоді берізки, яким його штурхали. Нарешті, оскаженівши, вихопився на світ. Наче подувом вітру відкинуло гілля, яким затулений був вхід до барлогу.

Після темряви печери сонячне світло й блиск снігу засліпили звіра. Очманілий, він звівся на задні лапи і заревів. Тут Бус і вдарив його прямо у серце міцним ратищем, уперши тупий кінець його в землю й притиснувши ногою. Ведмідь шарпонувся, задихнувся, і кинувся вперед, ще глибше нахромлюючись на вістря. Ратище не витримало, зламалося. Ведмідь всією своєю вагою полетів просто на Буса. Той вдарив його довгим ножем у груди, падаючи під важелезною тушею. Та цей удар був зайвим, звір уже конав. Глухо стогнучи, він покотився на бік, кілька разів дригнув кігтистими лапами...

Тепер його шкура править за постіль князю.

Цілих півдня князь із дружиною були удвох. Як діти, бігали берегом, купалися у ласкавій, теплій дніпровській воді, ходили лісом, збираючи на галявинах червоні, соковиті ягоди суниці та малини. Надвечір, потомившись полягали в курені, наваривши на вечерю купу зловлених тут-таки раків.

У промінні сідаючого сонця протока палає пожежею. Брунатна річкова вода міниться зблисками кольорів бід блідо-жовтого до темно-червоного. Ватра заходу догоряє за дальніми пагорбами. Вечірні тіні поглинули вже більшу частину берегів. Чорними привидами хитаються на легкому вітерці кущі верболозу. Перші зірки зблискують у небі. Тихий вечір співає над Дніпром свої ледь чутні пісні. Вже й молодик сплив між

легкими хмаринками, що пливуть у височіні, як отара овець.

Ксана задумливо дивиться на чоловіка, перебираючи волосся.

– Скажи, скільки ж ми житимем отак, у мирі та спокої?

Бус перевертається на спину й задумливо дивиться на хмаровиння, розмальоване останнім сонячним промінням, яке тихо пливе кудись на південь, до далекого моря, до батьківських домівок.

– Хіба я знаю? Хотілося б завжди! Там, на рідних землях, то римляни, то греки, то візантійці, то ще якась бісова сила не давали нам спокою. Всі збирали податки чи й грабували. А тут тихо. Чужинських поселень немає. Коли-не-коли пройдуть Дніпром кораблі, та в них свої місця стоянок. Про нас ніхто й не здогадується. А наше поселення тис часом росте. Там, на батьківщині, з роду в рід передають розповіді про те, як ми живемо

– Отож-бо! Можуть слово кинути не там, де треба...

– Не думаю, аби вороги схотіли пливти у таку далечінь, щоб відшукати нас. Та й ми вже обжилися: частокіл міцний, зброї чимало, самих мужів у нас більше трьох тисяч. І жінки наші, сама знаєш, змалку привчені з мечем та луком вправлятися. Гринь та лісовики над кожною стрілою закляття читають, аби не тупилася та ціль шукала. А чому ти раптом стурбувалася?

– Так, тривожно на серці...

Бус обійняв дружину, притиснув до грудей.

– Хай боги дарують нам ще хоч кілька років спокою. Тоді вже нам ніщо не буде страшно! Гляди, скоро й діти підростуть. Все навкруги – це вже їхня батьківщина!

– Так, батьківщина! – Ксана помовчала. – А чи пам'ятаєш ти ті каштани, що ми посадили першого

року, як тільки прийшли сюди? Довго обирали для них тепле та затишне місце, щоб сонечко гріло, узимку вітер не шмагав? Вони всі прийнялися! То добре знамення для нас. Скоро тут скрізь будуть каштанові гаї. Я їх так люблю! Люблю, як палахкотять їхні свічки. То наше родове дерево. Всюди, де живуть расени, є й каштани.

Трохи притихли, слухаючи солов'їні наспіви. Тоді Ксана спитала:

Слухай, а чого твій старший брат Ніл не їде сюди?

– Та він же князь! Хіба ж може полишити батьківські селища, доки там є хоч одна жива душа?

Ксана замріяно дивиться в нічну імлу. Дзвенить тиша. Світять зорі. Притихлий Дніпро розповідає свої казки.

Цей вечір спом'янеться Бусові в останні хвилини його недовгого життя. Яка сила править цим світом? Бог, доля, випадок? Ні таки й справді мудро сказав старий князь, батько Буса: "Аби розуміти сучасне, треба добре знати минуле!"

Аби віднайти коріння подальших подій, що спіткали Бусове поле, нам треба повернутися в минуле, на десяток тисяч років, і знайти ті сили, які незабаром проявлять себе отут, у мирнім поселенні расенів, синів древньої Трої, останніх нащадків тих племен, що zostалися колись вірними матері всього людства – Атлантиді, коли інші поспішили забути про неї.

Ці сили були приховані навіть од лісового народу, не кажучи вже про людей. Та вони жили й діяли в цьому світі, хоча були незбагненними для жителів тривимірного світу маленької планети на ймення Земля.

Розділ дев'ятий

Мене було заслано. Ні, не так! То я сам обрав заслання. Зараз я вже погано пам'ятаю. Добре мені відома лише кінцева мета. Колись давно (чи це й насправді так?) сталася одна подія. Тоді я, як і усі духи, жив у багатовимірному світі. Чи, може, ми були не духами? Та то не суттєво. Справа в іншому. Нас було багато. Одні, такі, як я, сліdkували, аби у безмірі не поширювалося зло. Інші були його adeptами. І от сталося щось. То було відхилення. Відхилення від рівноваги. Спричинив його один із темних духів.

Він обрав незвичайний шлях. Аби порушити лад у світі багатовимірності, він перейшов до найпростішого, тривимірного світу. І то було дуже погано. Тривимірний світ є лише однією з компонент багатовимірності. Отже, порушивши її, темний дух змінив би й усі інші. Треба було за всяку ціну зупинити його. Для цього я й змінив свою сутність, поринувши у тривимірність. Прирік себе на заслання.

Я швидко відшукав планету, де оселився мій ворог. Вона була надзвичайно гарною, як для цього світу. Блакитно-зелена, із розмаїтим життям. Нескінченні, на перший погляд, її океани виблискували на сонці, ховаючи у глибинах мільйони різновидів тварин, риб, молюсків, водоростей. На просторах материків зернятка живої природи, заповнили, здавалося, все, до найменшого клаптика простору.

І от саме тут на мене чекала несподіванка. У цьому світі я не міг упритул наблизитися до свого ворога. Але й він не міг дістатися до мене. Як же ми могли зійтися у двобої? Це питання я вирішував довгі роки. І от, нарешті, шлях було знайдено.

Я повинен був знайти таку форму буття, у якій мій розум немовби спав. Спав аж до останньої хвилини, до тієї вирішальної миті, коли зійдуться наші сутності. Тоді все стане здійсненим.

Я довго перебирав варіанти подій і вчинків. Нарешті з'явилася та, яка була мені потрібна для успіху.

Світом, де ми зійшлися, правив єдиний народ. Більша частина жителів жила на острові серед одного з океанів. Інші розселилися по континентах. Мій ворог обрав відлюдність. Мені треба було втрапити до центру.

У надрах гір, що розташувалися на великому континенті, який розлігся на схід від головного острова аборигенів, жили гноми. Вони були, як для їхнього світу, древній народом. І великими майстрами. Їхні вироби з каміння й металів були довершеними й витонченими. Саме тут крився мій шанс.

Для досягнення мети я обрав зброю, як одну з розповсюджених та важливих компонент цього світу.

Відшукавши одного гарного майстра-гнома, я навчив його, як зробити меча. То був чудовий меч, кований із особливого сплаву. У момент остаточного гартування я ввів у нього свою сутність. І тут сталося непередбачене. Гноми, до всього, були ще й гарними магами. Майстер, мною обраний, наклав на меч могутні чари. І ті чари скували мене. Тепер я не мав змоги впливати на хід подій. Проявити себе я зміг би лише за певних обставин. Це дуже віддаляло час розв'язки.

І ще одне вияснив я для себе. Наблизитися одне до одного з моїм ворогом ми все одно не можемо. Надто глибоким має бути спокій одного, а інший водночас має бути повен сил.

Та все ж, хоч трохи, але я впливав на події. Перш за все я зробив так, аби меч потрапив до рук володаря

цього світу. Проте я знову помилився. Тепер меч було ув'язнено в замку правителя. Виявилося, що владика сам ніколи не воював!

Швидко спливав час. Швидко для мене, бо я все ж мав змогу прискорювати чи уповільнювати його хід для свої суті. нарешті склалися умови, за яких мій дух справді заснув. Тобто став уразливим для мого ворога. Меч потонув у річці, що приспало мою свідомість. Та, на жаль, мій ворог тепер не міг знайти мене.

Що ж! Хай час біжить! Я чекатиму. І я поринув у небуття, знаючи, що ворог мій все одно колись прийде, аби знищити мене, гадаючи, що я зовсім знесилений.

У ту мить я прокинуся!

* * *

Древній дух жив у обмеженому світі маленької планети. Звісно, його життя не було таким порожнім, як буває з малесенькими, нековирними тілами цих жалюгідних створінь, що заповнили цю планету. Він мав свободу переселення із тіла в тіло, залишаючись нескінченним у часі й просторі. Швидкоплинна сутність цих невдах, людей, була його в'язницею.

Він уже й не пам'ятав, як опинився тут уперше. І чомусь не мав змоги звільнитися. Щось увесь час заважало йому відкинути бридку тілесну оболонку. Може, то була чиясь чужа воля? Нерозуміння й безсилля дратували його.

Тисячоліття спливали над планетою, а він не міг нічого вдіяти. Одне тіло вмирало, він перебирався до іншого. Сотні й сотні перевтілень.

Чому та як він опинився тут? Пам'ять наче заснувало павутинням. Він роками намагався вивільнити розум з тих тенет, та це ніяк не вдавалося зробити. Навіщо він

тут? Чого йому треба? У чому сенс його буття? Сотні питань, на які немає відповіді.

Іноколи єдина думка спливала із безодні безплідних років, що пролітали перед його зором. То, мабуть, була його мета, те, заради чого він перебував тут. А можливо, й ні. Колись (хто б тільки підказав йому, коли?) він мав зустрітися із своїм ворогом. Та зустріч, це він знав напевне, принесе смерть їм обом. Та водночас це буде звільнення. Як тільки вони зустрінуться, його місія буде виконана. Але чи ж саме це було його метою від самого початку? Він не знав.

А ще він ніяк не міг пригадати, який вигляд у його ворога. Та, як по правді, це вже й не мало значення. Адже на цій жменьці піску та каміння, яка кружляла довкола непривабливої жовтої зірки, на цій жалюгідній планетці й сам він не мав справжнього вигляду. Він був лише безтілесною тінню, що вселялася в людські тіла.

Він не втручався в життя людей, хоча й змушений був жити в їх подобі: можливо, то був закон, непідвладний йому, а можливо, просто його нехіть. Їхня людська метушня була йому нецікава. Та й що, насправді, могло б його зацікавити тут? Життя їх було коротеньким, як спалах блискавиці у нескінченній ночі небуття. Тільки він встигав звикнути до одного тіла, як воно вже відживало своє, і йому притьмом доводилося підшукувати інше. Та й який сенс крився у їхньому житті? Це були просто дикуни! Мисливці, воїни, землероби... всі були просто тупими невігласами. Що змінювалося в них, незалежно від того, яке місце вони займали у цьому житті? Абсолютна більшість із них не зналася навіть на тій куценькій магії, що іноді проблискувала у мороці суцільного невігластва. То що вже було казати про злеті розуму й духу?

Й ще одне дратувало його: він вільно міг блукати (звісно, у цих бридких людських тілах!) по усій планеті, по її материках, островах, мав змогу вчити їх судноплавству, перетинати океани, та чомусь не мав жодного шансу потрапити на Острів.

Людей на планеті у ті часи було небагато, й половина населення мешкала саме на цьому великому острові серед океану. звідси, власне кажучи, люди й почали розселятися по планеті. Саме тут виникли вони як один із видів живих створінь, які з плином часу стали розумними істотами.

То чому ж у нього не було сил потрапити туди, в ту колиску, звідки рід людський розповзався, як мишва, по земній поверхні?

І от одного разу він, здається, отримав відповідь. Та сила, що втримувала його на відстані від Острова, ніби відступила. Він наче власними очима бачив, відчував, осягав, як вона переміщується у просторі. Ось вона перетнула океан і досягла великого материка, що лежав на схід від острова. Тоді рушила до його північно-східного краю. Згодом заглибилась у материк, описуючи неначе велетенську кривулясту дугу, й почала посуватися на південь, кудись до того моря, що відокремлювало Східний материк від гарячого, розташованого в екваторіальній зоні Землі.

Та сила пройшла вже більш ніж дві третини шляху суходолом, коли з нею щось сталося. Неначе носій тієї сили заснув чи помер...

Дух не міг зрозуміти, куди поділася та сила, та нарешті утямив інше: у ній було те, з чим йому доведеться стати до останнього двобою. Та нині воно кудись зникло, хоча й існувало на цій самій Землі, але знайти його у цьому незвичному стані він вже не міг.

Проте відчував, що скоро зможе наблизитися до нього впритул.

Тоді дух вирішив помститися хоча б тій місцині, де стільки років переховувалася ота невідома небезпека.

У ті часи він жив у тілі досить сильного чаклуна, який збудував собі житло біля підніжжя гори, що її снігова шапка вивищувалася над нескінченними розжареними просторами Гарячого континенту. Після того, як зачався його ворог, дух отримав змогу набиратися сил у цьому злощасному світі, у трухлявій своїй оболонці, й навіть вільно виходити з неї, коли йому заманеться, пересуваючись, хоч і недовго, у просторі без свого носія – людини.

Спроквола, день за днем, він почав, так би мовити, замінювати своїм розумом розум чаклуна. Це для нього була проста забавка, бо, по-перше, ця людина була хоч і слабеньким, та все ж магом, а по-друге, вона також ненавиділа Острів.

Прибравши потроху під свій контроль розум чаклуна, дух заходився відшукувати шляхи помсти, й швидко їх знайшов.

Тепер, вивільнений від дошкульного впливу ворога, він мав змогу творити свої чорні справи у цьому світі. Звісно, ще не на повну силу, та це вже було дещо. З часом він спромігся не тільки виходити з людського тіла, а на деякий час покидати Землю. Тож він почав здійснювати свій план.

Перш за все обнишпорив найближчий простір. Та нічого путнього, що б допомогло йому виконати свою загадку, поряд з планетою він не побачив. Далі й далі линув він безмовним простором. І нарешті знайшов!

Каменюка була за космічними масштабами невеличкою. Одначе мала добрячу швидкість і летіла в

потрібному напрямку, так що шлях її треба було тільки ледь підправити.

Отже настав час помсти! Все складається дуже вдало. Острів у цей час перебуває на нічному боці планети, тож падіння цього кам'яного снаряда буде справді мальовничим!

Вогненна смуга запалала ще над хвилями найбільшого з океанів планети. Тоді перескочила через довжелезний, майже від полюса до полюса, Західний материк, освітивши його приекваторіальні землі, наче велетенський смолоскип що пронісся небом.

А от і вона, його мішень! Місце, яке отруювало йому буття стільки років!

Удар струсонував, здавалося, саме серце Острова. Палаюча брила, кількисот метрів діаметром, увігналася під подошву його найвищої гори. Землю було пробито аж до її киплячої вогненної основи. Полум'я, рідка лава, попіл вихопилися на висоту кількох десятків кілометрів. Рештки Острова провалилися у розверзнуту палаючу рану планети. Хвилі океану, що ринули у відкриту безодню, ставали парою й шматували землю далі. Здавалося, ніби сама планета, зранена, згублена, волає до неба.

У лічені хвилини острова не стало. Океанські хвилі кілька разів оббігли навколо світу, змиваючи все живе з континентів. Небо над Землею щезло. Суцільні хмари закрили його блакить. Попіл забивав подих усьому живому. Жалюгідні рештки життя нажахано завмерли.

Та все те не хвилювало духа. Він сміявся, бо задовольнив бодай частку своєї ненависті. Тепер він спокійно чекатиме, коли ж знайдеться та сила, яку він повинен знищити, аби віднайти свою міць. Хай далі плине час. Він знову й знову житиме у людських тілах, поширюючи зло. Колись настане та очікувана мить

зустрічі. А зараз він стомився. Треба знайти людину, оволодіти її тілом і душею і спати, спати, спати...

Тисячоліття минали й минали. Дух прокидався лише для того, аби перейти із тіла в тіло. Та якось він відчув наближення невідомої йому події. Він мав прокинутися, бо скоро щось зміниться у цьому світі, який вже й забув про страхотливу катастрофу, що колись його спіткала. Треба бути наготові.

І ось настала потрібна мить: на Східному континенті, у племені напівдиких кочівників-готів, народилася дитина. Навіть на відстані дух зачув у ній велику здатність до магії. Саме злої магії. Ось воно, те, що йому потрібно! Вперед! Може, на нього чекає саме та зустріч, якої він жде стільки довгих тисячоліть? Що ж, він – готовий!

Розділ десятий.

Ніч залягла на рідколіссі, широчезних галявинах, пагорбах, озерах. Зорі мільйонами очей дивляться на землю, де розкинулося стійбище готів. У шатрах із кінських шкір, біля напівзгаслих вогнищ, хропуть та постогнують уві сні вояки, жінки, діти. По галявинах дрімають напівдикі табуни коней. Де-не-де біля невеличких димокурів сидять по двоє-троє вартових, стережуть, аби не підкрався вовк.

У центрі стійбища біля вогню сидить шаман. Він старий. дуже старий. Він постарів ще тоді, як діди нинішніх вояків були молодими парубками. Кажуть, що він не зовсім людина. Шепчуться, що його мати злигалася із лісовим духом. Від тієї зустрічі він і народився. А чи є у гота більший ворог, ніж лісовий дух?! Хіба лише гірський гном.

Зморшкувата коричнева шкіра на обличчі шамана блищить, намащена жиром відбиває світло ватри. У руках його бубон. Подейкують, що із людської шкіри. Він гріє бубон біля полум'я, аби шкіра натяглась і краще дзвеніла. Зрідка він торкається пальцями поверхні бубна, і той відповідає на дотик тихим, басовитим гудінням.

Шаман знімає з пояса невеличкий шкіряний мішечок. Задубілими пальцями, що вже трусяться від старості, бере дрібку порошку з мішечка й закладає під язик. Будь-хто інший і від тієї дрібки помер би на місці. Склад того зілля знає лише сам шаман. Немає в нього учня, якому міг би передати свою науку. Немає в племені справжнього мага!

Очікуючи, коли жадана п'янка наркотичного сп'яніння заповнить мозок, старий перебирає у пам'яті рецепт. Сушений мухомор, сік червоної квітки із далеких гір, що десь на сході сніговими шапками підпирають небосхил. Отрута чорної гадюки. Печінка перевертня. Висхле крильце кажана. Слина упиря. Очі величезної жаби з Чорного континенту... Багато чого йде на цей трунок. Ще й треба знати, як він готується. Три роки стоїть суміш у кам'яному горщику. Тоді його треба сушити при місячному світлі, намащуючи загуслу рідину на череп жінки, яку чоловік вбив за зраду. Зішкрібати, як висохне, кістяним ножем, товкти у кам'яній ступі гомілковою кісткою самогубця... А ще й закляття треба знати неабиякі! Проста людина неспроможна навіть вимовити тих слів. А як хто спробує – зійде з розуму. Бо то таємниця тих, що заклали свої душі володареві підземного царства.

Пекуча гіркота розповзається із зацікавленого язика по всьому тілі. Довго шаман готувався до цієї ночі! Адже лише в таку ніч, коли місяця немає на небі, а блукаючі

зірки утворюють певний малюнок, можна здійснити задумане. Така ніч випадає лише раз на сотню з лишком років!

А задумав шаман небувале діло: сягнути поглядом у майбутнє! Конче йому треба знати, що чекає на його плем'я. Недарма ж він відчуває, що жити йому залишилося дуже мало. Може – рік. Може – ще менше. Тож треба дізнатися, що пророкують зірки, аби вожді знали, що чинити в майбутньому. Бубон сам собою тихо гуде в руках шамана. Зорі починають спускатися з неба й разом із полум'ям ватри утворювати світний хоровод навколо чаклуна. Перед його очима з'являються постаті. то духи прийшли, аби розповісти йому про те, що заслоняє від очей смертних запона часу. Страхітливі, ще неясні картини проходять перед його очима. Іноді якісь примари пробують пробудити в його свідомості смертельний жах. То демони з невидимих світів. Та він. не лякається їх, бо в ньому теж є часточка їхньої сутності.

Картини плутаються, наповзають одна на одну. Треба вміти знайти потрібні. Та навіть при його вмінні майбутнє не відкривається у простих істинах. Все постає лише у викривлених образах. Витлумачити побачене він зможе лише потім, коли прокинеться від наркотичного сну.

Довго-довго вдивляється шаман невидючими очима у невидимий світ. Нарешті видиво сплітається перед ним у вихор яскравих спалахів і згасає. Він засинає. Тепер вже звичайним земним сном.

Давно минула середина ночі. На сході багряниться зоря нового дня. Вже де-не-де починають прокидатися воїни. Жінки роздмухують багаття, аби готувати сніданок. Адже їхні чоловіки скоро підуть до табунів. А

вартові, що всю ніч стерегли коней, повернуться до стійбища і, поївши, ляжуть спати.

Нарешті прокидається й шаман. Він довго сидить, дивлячись у вогонь. Думки його працюють, наче жорна, перемелюючи побачене у нічному видінні. Встає, розминає залякле тіло. Підходить до хлопчика-учня й штурхає його ногою у бік.

– Ставай, ледарю, до праці! Час настав!

Учень схоплюється на рівні, але видно, що він ще не прочумався. Погляд у нього геть очманілий. Та ось до нього доходить, хто перед ним, і учень схиляється в глибокому поклоні.

– Хай жінки приготують мені багато доброї їжі! Бо я стомився цієї ночі, – каже шаман. – А тоді біжи, склич мені усіх вождів та старійшин. Я буду говорити з ними.

Учень ще раз переламується у попереку і мчить виконувати накази.

Доки шаман смакує смаженим зайцем (старий, як дуплиста верба, а зуби – як у молодого вовка!), вожді та старійшини посходилися і повсідалися колом біля шаманського шатра. Одягнені у шкури, замащені попелом, просяклі людським і кінським потом. Та все ж вони – вожді!

Старий нарешті наївся. Випив із шкіряного бурдюка перекислого кумису. Почухав потилицю й звернувся до вождів:

– Чи всі зібралися?

– Всі, всі! – врзнобій озивається десяток голосів.

– То добре! Слухайте мене уважно. Сьогодні була ніч чаклунства. Мій дух мандрував у майбутнє. От що відкрили мені боги: страшні випробування чекають на наш народ! Та найстрашніше випробування настане для нас наступного року влітку. Всього кілька разів з'явиться на небосхилі новий місяць до того часу, коли

від племені нашого залишиться лише мала часточка. Та потім із неї постане нове плем'я, і доля його велична й довга. А зараз наближається до нас страшна небезпека! Я не знаю її наймення. Знаю лиш одне: та небезпека спала тисячі років, а тепер прокинулася. І знаходиться та небезпека на сході. Не знаю, чи близько, чи далеко вона від наших шатрів, знаю одне – вона смертельна і зустріч з нею неминуча! Вирішуйте, вожді й старійшини: будемо зустрічати її тут чи підемо їй назустріч?

Замок голос шамана. Вожді та старійшини мовчать, похиливши голови. Такого страшного пророцтва вони ще не чули. Важкі думки обсідають їх, крають серця, сушать мізки. Що ж воно чекає на них?

Старий шаман бере до рук бубон стиха водить пальцями по шкірі. Бубон стогне у відповідь. Присутні мовчать. Нарешті найстарший з воїнів через силу промовляє:

– Ніколи мужі готські не тікали від небезпеки. Та й що каже пророцтво? Хоч і залишиться мало вояків наших, та плем'я знову відродиться. То чого ж нам сумувати? Вояк народився – помре. А чи є краща смерть для воїна, ніж смерть у бою? То про що думати? Йдемо назустріч цій біді! Вперед, на схід!

Інші вожді теж сказали своє слово. Галасували довго. Не один міх перекислового кобилячого молока, не один дзбан пива та вина пройшли по колу. Думки збігалися. Навіть слабкодухі не заперечували. Треба йти назустріч небезпеці. Тим більше, що, за словами шамана, вона неминуча!

Що судили боги, те повинно статися! Хоробрість готів знають усі народи. Тож уперед, до бою? Так, уперед! Хай начуваються вороги! Готи йдуть!

Розділ одинадцятий

Ми, готи, любимо простір. Та вже скільки йдемо цим шляхом, який вказав нам старий шаман, а все лиш болота та ліси. Коні наші збивають собі ноги. Та й нам самим ця безконечність не до смаку. Нам потрібні сонце, вітер, воля. Щоб цілий день можна було скакати конем безперешкодно. А тут? Тьху!

Візки з жінками, дітьми, домашнім скарбом зовсім грузнуть. Весь час доводиться зупинятись і чекати на них. Самі б кіннотники, може, вже й вийшли б з цього клятого лісу.

Чого той шаман сколошкав усіх? Кажуть, начебто духи відкрили йому, що десь тут, за лісами й болотами, причаїлася небезпека для нашого народу. Якась дуже давня небезпека, про яку й діди наші забули. Та ще казав шаман, що то не просто небезпека, а неминуча смерть для воїнів готських. Через те, буцімто, плакатимуть жони наші над чоловіками своїми. Наїдяться, казав, ворони очима нашими. То хіба ж хто з воїнів стерпить такі слова? От і вирішили вожді самим іти назустріч ворогові.

Ліси тут і справді непрості. Лісовики, про яких ми у своїх степових стійбищах і не знали, тут під кожним кущем. Лякають коней, занапащають вершників. У річках та болотах також повно усякої нечисті. Так і гляди, щоб не затягли, не втопили. Скільки вже славних воїнів загубили! Та нас не спинять. Ми йдемо! Готи йдуть! Хай жахається все живе!

Місяць вже вдесьте народжується від того часу, як полишили свої стійбища. Зима відшмагала нас снігом, весна відцвіла, літо припікає. Розвідники йдуть десь попереду. Час од часу приносять звістки, куди

повертати нам шлях. Он і зараз хтось скаче. Що він розповість?

Нарешті новини! Коло берегів величезної річки живуть чужинці. І живуть не так, як годиться воїнові. Не пасуть коней, не ставлять наметів. Обгородилися парканом із колод, житло спорудили з них же. Та це ж виклик! А коли ми з табунами схочемо пройти саме тут? А якщо нам у цих місцях треба випасати коней своїх? Ні! Не повинно такого бути! Треба, щоб уся земля була відкрита для кочів'я. Так вирішили боги, й так має бути завжди і всюди! Тож уперед! Підпалимо ті поселення! Винищимо їх усіх до ноги!

Ліси качаються, земля двигтить. Йдуть готи!

Сотні вогнищ розривають темряву. Завтра зранку – битва! Вояки гострять зброю, п'ють пиво та кумис із шкіряних бурдюків. Шаман із кількома вождями сидить біля ватри. Шаман каже:

– Тож пам'ятайте! Тут, у цій битві, наша смерть і наша слава. Я завтра загину, але невідома небезпека також щезне. Тож після бою нехай ті, хто залишиться живий, збирають табуни та йдуть туди звідки ми вийшли. Там, далеко на півдні та заході, благодатні землі. Там наше майбутнє, там знайдуть готи країну своїх мрій, а сюди хай не вертаються. Небезпеки звідси їм уже не буде, але й земля ця для інших! Пам'ятайте слова мої й перекажіть їх нащадкам.

Я стою на варті, чую слова старого шамана. Так ось куди йшли ми майже рік! Ну, що ж! Завтра, то завтра. Хай боги допомагають нам! Нехай дроз бере наших ворогів!

Зайнявся світанок. Ми сідлаємо коней. Жінки плачуть, збирають майно. Всі вже знають, що чекає на нас. Та хіба може бути для воїна щось краще, ніж

смерть у бою? А ще як певен він, що народ його буде переможцем? Тож на коней і до бою!

* * *

У поселенні більш ніж три тисячі самих воїнів. Жінки, діти... Старих мало. Вони не схотіли кидати, хоч і небагаті, аби звичні, обжиті домівки на берегах моря. А може злякалися лютих зим Подніпров'я? Старе завжди тягнеться до тепла, до сонця.

Ворота у частоколі зачинені й закладені важкими колодами. Друзі-лісовики попередили про небезпеку. Із заходу суне орда кінних варварів. під копитами їх коней стогне земля. І який біс несе їх до мирного поселення? Чи вже так воно судилося, що не могли пройти стороною? Чи, може, хтось наслав їх? Нема відповіді!

Гринь із старим лісовиком стоять на узліссі, вище фортеці. Обидва стурбовані, бо відчувають силу ворогів. Небезпека згуртовує друзів, вони стають ніби ближчими одне одному.

– Ти не повинен занепадати духом! – веде лісовик. – адже вже говорив тобі: я заглянув у майбутнє, на скільки зміг. Перемога буде вашою, хоч і тяжка вона буде! Мало хто завтра зустріне схід сонця. Хто зостанеться після битви, полишать поселення й подадуться на південь. Та промине час, і весь народ расенів прийде сюди. Тоді вже навечно!

– Хотів би я те бачити своїми очима.

– До того я й веду. Ти повинен будеш зустріти їх!

Я?! Таж мені вже майже шістдесят зим! Хіба я із лісового народу, щоб чекати хтозна й скільки років?

– Не перебивай! Я поклав дуже багато сил, аби побачити майбуття. І мені відкрилося, що треба

зробити. Зараз ти вип'єш оце зілля. Його рецепту не знали навіть атланти. То надбання гномів. А опісля підемо з тобою до русалки. Вона також дасть тобі дещо. То буде в тобі сила землі й сила води. Ти зможеш дочекатися приходу нащадків ваших. Нескоро то буде! Але це твоє призначення в цьому світі. За тебе цього ніхто не зробить. Пий, друже! А я читатиму потрібні закляття.

* * *

Бус востаннє перевіряє, як розставлено сили на стінах фортеці. Все, що могли, зробили. Ось уже останній дозорець із зовнішніх постів піднімається драбиною на частокіл. Драбину втягують до фортеці. Десь за годину почнеться січа.

На північній стороні, звідки очікують першого нападу, стоять Гринь та кілька лісовиків, що знаються на чаклунстві. Це велика сила. Та чи довго зможуть вони боронитись од кількох тисяч кіннотників, які хмарою сунуть на поселення? Ні! Головне, то воїни, згодні віддати життя за свій народ, за нову, вільну батьківщину. Зараз вони всі тут, на стінах. Від підлітків до сивих мужів. Жінки з луками стоять поряд із чоловіками та батьками. Навіть малі діти зібралися попід стінами, готові подавати бійцям зброю, воду і все, що буде потрібно. Всі мовчать, бо все давно вже сказано. Лиш коли не коли хтось із матерів чи батьків теплим словом підтримає рідних. Вони чекають наступу.

Вже чути кінський тупіт. Курява запинає вранішнє сонце. Бус перехилиє чашу меду. У його свідомості чиймось шепотом звучать дивні, незрозумілі слова:

– Навіть якщо ти загинеш, то все одно переможеш! Пам'ятай, твоя кров – на лезі твого меча!

Хто сказав це? І що то значить? Та на роздуми вже немає часу. Настає мить, коли для людини головне – не її життя, а майбутнє її народу. Бус вибігає на фортечну стіну. Вихоплює свій сяючий меч. Його лезо, здається, живе своїм, окремим, життям. То неначе блискавка в руці Бога. Над стінами лунає древній бойовий клич Атлантиди:

– Тризуб над нами!
До бою, княже!

* * *

Лава за лавою вихоплюються з лісу наші коні і мчать до дерев'яного укріплення. Наші стріли сиплються на ворогів, Але й захисники не дарма стоять на стінах! Все більше й більше хоробрих кочівників падають із сідел, багрянючи землю своєю кров'ю. Край лісу стоять кілька наших вождів на чолі із старим шаманом. Він ворожить, насилаючи темні сили на захисників укріплення. Демони, викликані ним, виринають просто з повітря й мчать до дерев'яних стін. Та щось тут не те: у ворога теж є чаклуни. Ми всі бачимо, як у повітрі стикаються у шалених вихорах вогню духи, яких насилає наш шаман, із духами, яких викликають чародії з фортеці.

Славна битва! Й земні сили ллють море крові, й чаклунські затьмарюють сонячне світло. Пам'ять про таку битву житиме у віках!

Ось вже перші ряди наших воїнів домчали до стін укріплення і прямо з сідел, кинувши луки та вихопивши мечі, перестрибують за частокіл. Почалася справжня січа. Але ж і ворог у нас! Доки загине один, то вб'є п'ятьох наших. Таких ворогів треба поважати!

Я з свого коня посилаю стрілу за стрілою. Ось ціль для мене! Сам ватажок тих, що засіли у фортеці. Його одразу можна впізнати, бо видно та чути, як віддає

накази. Біля його ніг лежать вже більше десятка наших вояків. Такого бійця я ще не зустрічав. Меч у його руках сяє, неначе сонце чи громова стріла якогось бога. Мені треба наблизитися, щоб не промахнутись. Ось вона, ця мить! Дзвенить тятива мого вірного лука. Стріла, наче ластівка, летить і знаходить ціль. Вождь ворогів наших випускає з рук свій блискучий страхітливий меч, хапається за пробиті стрілою груди й падає. Я зробив це!

Та тої ж миті страхітливий удар зводить судомою моє тіло. То не стріла, я відчуваю! То сама смерть черкнула по мені своїм поглядом. Може, боги охороняють вождя чужинців і помстилися за нього? Лук вислизає з моєї руки. Я гублю повід, і мій кінь, зробивши півколо, виносить мене аж до лісу. Я падаю на землю, і мій дух покидає тіло. Одначе не летить геть, а підноситься над полем бою, над стінами фортеці. Я бачу: вождь оточених лежить, навалившись пробитими моєю стрілою грудьми на свій меч. Очі його затягла поволока смерті.

Але що це?! Кров, що тече на лезо меча, закипає, спінюється! Напівпрозора хмара здіймається над тілом. Чи його це дух? Ні! Ось із хмари починає вимальовуватися страхітливий дракон. Його крила женуть крижаний вітер, із пащі бурхає полум'я! Невимовний жах стискає серця людей. і битва зупиняється.

Немов шуліка на зграйку куріпок, налітає дракон на наших воїнів. Один його подих – і тисяча ординців горять смолоскипами! Люди падають на землю разом із залишками свої коней. Другий могутній подих досягає лісу, де стоять вожді із шаманом. Мить – і від них залишається тільки купка попелу. А дух шамана підноситься вогняним велетнем і стає на двобій із

драконом. Вони бачать лише один одного бо це смертельні вороги, знайомі віддавна. Вони сиплють невідомими страшними словами, що тут-таки, як вихорі стикаються й знищують самих себе у смертельному герці. Та ось останній спалах пекельного полум'я. Велетень і дракон щезають, знищивши один одного. Бій закінчено.

Так, закінчено. Люди, нажахані неземною битвою, наче скам'яніли. Ніхто не в силі підняти зброю. Душі сковує крижаний жах.

Нечисленні воїни-кочівники, скривавлені та зранені, скачуть під прикриття лісу. До стійбища, де на них чекають жінки та діти. Старий шаман казав правду: мало хто вцілів із племені готів! Але й ворогів наших лишилося небагато!

Що ж! Я знаю тепер, небезпеки немає! Мій дух знає напевне, древня сила назавжди зникла з лиця землі. Ніколи не прокинуться страхітливий дракон і вогняний велетень, який хоч ніби й захищав нас, та самим лише виглядом своїм чомусь навіював такий страх і таку огиду, що їх несила терпіти смертній людині!

Простір піді мною розпливається туманом. Мій дух іде до предків, несучи їм розповідь про славу битву. Мені не соромно буде побачити їх – вождів, батька, діда... Я загинув у бою із славним ворогом! То смерть, гідна гота. Достойна смерть!

* * *

Димить напівзруйнована фортеця. На майдані лежать тіла загиблих захисників. Гіркий дух попелища змішується із нудотним запахом крові. Як багато полягло расенів! Та ворогів попід стінами залишилося лежати куди більше. І перемога ця не лише за вогняним драконом. Жоден з расенів не загинув, не взявши за

своє життя хоча б двох-трьох кочівників! Гори їхніх трупів лежать перед частоколом, на стінах та вулицях селища. Ті, що вцілили, втекли, нажахані страхітливим герцем чаклунських сил та мужністю захисників.

Пішли геть залишки ворожої зграї, але й у селищі залишилося, може, кілька сот людей. Тяжкою була перемога! Чоловіки, жінки, діти, всі, без винятку, зранені. Сумні стоять вони над тілами загиблих.

Першим із лівої руки у ряду тіл лежить князь. Поряд – його дружина. Далі неначе заснув старий лісовик, останній із вождів лісового народу.

Двоє Бусових синів стоять у натовпі. Кульгаючи на пробиту мечем ногу, до них підходить Гринь.

– Отак, молоді князі! Тепер ваша черга вести за собою народ! Ми розбили ворогів, змусили їх тікати. Та вони можуть повернутися, а захищати поселення нема кому. Тож всі сідайте на струги й пливіть до дідівських домівок. До моря. Я залишусь тут. Може, ще хтось побажає зостатись. А ви, молоді князі, йдіть та передайте всьому народу нашому: на цьому місці до віку буде Батьківщина расенів! Бо вже кров наша у цій землі!

Хай збирають загони, будують струги, хай не лякаються майбутнього! А я зустріну їх на цих кручах, на березі древнього Дніпра, скільки б не минуло років. Це – моя справа у цім світі!

Гринь із двома братами-лісовиками та Мінем несуть тіло Буса до струмка. На березі плаче русалка. Опустивши важку ношу, старий чаклун розправляє плечі, із сумом дивиться на неї.

– Не плач, дівчино! Він завжди буде поряд із тобою Я знаю ти кохала його, хоч і не твого він племені. Ми поховаємо його тут, під цією старою вербою, де він так любив спочивати.

– Ні, не треба! Я не хочу, щоб його могилу коли-небудь топтали чийсь ноги! Я заберу його до себе, під воду. З мого озера йде глибока печера під оцею високий пагорб. Там він і спочиватиме. І древній меч атлантів лежатиме поряд із ним, захищаючи цю землю для його нащадків. А коли прийде час, і я ляжу поруч.

Кола розійшлися по воді. Щезли в глибині силуети мертвого князя та живої русалки.

Тиша пливе над спорожнілим Бусовим полем.

* * *

Півдесятка стругів плывуть під білосніжними вітрилами вниз течією Дніпра. На палубі переднього стоять двоє хлопчиків-близнюків. Вони дивляться назад, на синіючі вдалині кручі, що стали їх батьківщиною. Один, більше схожий на батька, каже:

– Поклянімося, брате, що не як ми самі, то наші діти все одно придуть сюди. На те місце, що зветься батьковим іменем!

– Так, брате! І завжди пам'ятатимемо, що у цій землі лежать наші тато та матуся!

По щоках Міня, що веде струг, з єдиного вцілілого ока тече сльоза. Він дивиться на двох братів, двох князів, що враз подорослішали, не вийшовши з дитинства, й, утираючись рукавом, думає про себе: "Як не я, то мої нащадки все одно житимуть на Бусовім полі. Присягаюся у цьому своєю кров'ю, якою скропив цю землю!"

* * *

Тихо хлюпочуть Дніпрові хвилі. Розповідають свої споконвічні казки. Несуть на собі добро і зло, правду та кривду. Змивають гріхи та кров. Приносять печалі й

радоші. каштани хитають вітами на Бусовім полі, слухають плюскіт хвиль, запам'ятовують їхні слова.

На вершині пагорба стоїть старий Гринь. Вдивляється у далечінь, де у синяві стануть вітрила стругів. Коли знову побачить їх?

Епілог

Вервечка білих корабликів йде вгору течією Дніпра. На носі переднього стоїть ватажок. Від корми йому кричить керманіч:

– Дивися, Кию! Схоже нас звать!

Під крутояром стоїть дід із білою бородою до пояса, махає рукою й щось гукає на диво міцним голосом.

– Прав до берега, Щеку! – подає команду ватажок.

Весла дружно пінять воду. Ось і піщаний берег. Кий вистрибує із струга, йде назустріч дідові. Той схилився на костур і плаче.

– Ну що ви, діду? Чого плачете?

– То, синку, від щастя! Я таки дочекався вас! Довгим було те чекання. Чому ж не йшли?

– Ти чекав на нас? Хто ж ти?

– Я? Бусів чаклун, Гринь. Чи пам'ятаєте ви це ім'я – Бус?

– Бус? Наші старі розповідали про нього. Та це ж просто легенда!

Було те все, кажуть ще років двісті чи й більш тому.

Старий втирає рукавом сльози.

– Так! Багато зим промайнуло перед моїми очима. Мое призначення в цьому світі було – дочекатися вас. Я дочекався! Тепер зможу спочити. Та перше я розповім вам про Буса, про його поселення та його смерть. Покажу вам усе. Там, біля його підводної могили скоро

ляжуть і мої кістки. Місце те зветься – Бусове поле. Ходімо, князю!

Тихий вечір. Сонце вже сховалося за ліс. На Бусовім полі палахкотять десятки вогнищ. Біля берега стоїть десь із півсотні стругів. неначе повернулися часи расенівського поселення. Біля найбільшого багаття три брати – князі расенівського племені – зачудовано слухають оповідь старезного чаклуна.

Дівчинка, що сидить між братами, підводиться, відходить до берега й задумливо дивиться на ручай, що, протікаючи поряд із становищем, відбиває в собі й небо з мільйонами зірок, й відблиски похідної ватри. Тоді звертається до старшого брата, що роздивляється отриманий від Гриня шмат старезного пергаменту, на якому зображено довколишні землі на відстані трьох днів ходьби воїна.

– Слухай, Кію!

– Що тобі, сестро?

– Де ти почнеш будувати своє місто?

– Думаю, що й справді найкраще місце – те, що вказав Бус. На тих крутих пагорбах над Дніпром.

– Знаєш, а я б дуже хотіла жити десь тут, біля цього струмка.

– Добре, Либеде! Ми збудуємо для тебе оселю тут, на Бусовому полі!

Лише кілька десятків років мине з того вечора, й старий Східний континент – Європа – дізнається про нове місто, яке із казковою швидкістю зросло на берегах древньої ріки. Ім'я йому нарекли – Київ.

* * *

Дві тисячі років над полем пливуть,
У часі нестримнім щеза наша суть.
Забуто імення, могили стоптали,
Не знати, за що та коли ми вмирили.
На Бусовім полі каштан розквіта,
І, може, у дерева теж є душа?
То, може, в зимовому довгому сні
Цю казку воно оповіло мені...